

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

ΠΟΙΗΤΙΚΗ

ΑΝΟΙΞΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 2019

Ποίηση

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΑΡΑΝΙΤΣΗΣ Άπο το έργο Μορφολογία ~ ΔΗΜΗΤΡΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Όκτώ ποιήματα ~ ΟΡΦΕΑΣ ΑΠΕΡΓΗΣ Κόκαλα δέν έχει ~ MAX JACOB Συμβουλές σ' ένα νέο ποιητή [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΝΤΩΝΗΣ ΦΩΣΤΙΕΡΗΣ] ~ ALICE OSWALD Τιθωνός [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΗΛΑΪΔΙΤΗΣ] ~ ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗΣ 200 χρόνια μοναξιά (1821-2021) ~ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΝΤΟΥΜΗ Ποιήματα ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ «MCMXLIV» – Άποσπασμα ~ MARGARET ATWOOD Στά όνειρά μου ύπάρχει αίγλη [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΣΙΤΣΑ] ~ ΝΙΚΟΣ ΒΙΟΛΑΡΗΣ Ποιός είναι κήπος - νά τό πεί ~ ΠΑΥΛΙΝΑ ΜΑΡΒΙΝ Τρία ποιήματα ~ MARK STRAND «Τρώω ποίηση» [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Χ.Ν. ΤΣΙΡΩΝΗΣ] ~ ΑΡΙΑΔΝΗ ΚΑΛΟΚΥΡΗ Έξι ποιήματα ~ ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΕΛΛΑΣ Τρεις ιστορίες ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΕΟΝΤΖΑΚΟΣ Γαλάζια άνθη ~ ΟΜΗΡΟΥ ΟΔΥΣΣΕΙΑ Ραψωδία κ [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ] ~ ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΣΚΙΑΘΑΣ Σπασμένα δόντια ~ ΑΡΙΣΤΕΑ ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ωδή ~ ΜΑΡΙΑ ΠΑΤΑΚΙΑ Λεξιλαγνείες ~ ΜΑΡΙΝΑ ΤΣΕΒΕΤΑΓΙΕΒΑ Δύο ποιήματα [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΒΑΣΙΛΗΣ Ν. ΡΩΤΑΣ] ~ ΣΤΕΛΙΟΣ ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Έπιλογή Ποιητική ~ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΕΝΤΖΟΣ Δώδεκα ποιήματα ~ JOOST BAARS Έσωτερική αύλη [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ] ~ ΜΑΡΙΑ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ Σονέτα για τή Σόνια

Δοκίμιο

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΩΤΗΣ Η Ποιητική τής Μνήμης ~ CAROL BECKER Άντιλήψεις περί τής έννοιας του Χρόνου και ό στοχαστικός Χώρος τής Τέχνης [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΣΙΤΣΑ] ~ ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΚΑΛΦΟΠΟΥΛΟΥ Έπιστολές τής Σύλβια Πλάθ προς τήν Ωρήλια [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΣΙΤΣΑ] ~ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ Η ποιητική τών κύριων όνομάτων στον Έλύτη

Κριτική

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ ~ ΜΑΡΙΑ ΤΟΠΑΛΗ ~ ΝΙΚΟΣ ΕΡΗΝΑΚΗΣ ~ ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΡΚΟΥΤΑΣ ~ ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ ~ ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΒΟΛΚΩΦ ~ ΓΙΑΝΝΗΣ Η. ΠΑΠΠΑΣ ~ ΧΑΡΗΣ ΙΩΣΗΦ ~ ΓΙΑΝΝΗΣ Σ. ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ ~ ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Et cetera

ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Τό περιοδικό gallo και ό Lorca ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΘΑΛΙΤΗΣ Marginalia Poetica ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΡΟΥΛΗΣ Ό κύριος Hunc και ή κυρία Pop ~ ΣΤΑΘΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΝΗΣ Μιχάλης Κατσαρός, ό σκοτεινός συνωμότης τής Ποίησης

[τεύχος είκοστό τρίτο]

ET CETERA

*Ὁ κύριος Ηυης καί ἡ κυρία Ρορ
ἢ ὅταν ὁ Καβάφης ὑπέστη τήν βάσανον...*

Φαρσοκωμωδία μέ πολλές πράξεις

ΣΚΗΝΗ ΠΡΩΤΗ

1.

Ἄπαντᾶ κανεῖς σέ κήσορες; Ὅχι, ἀποκρίνονται νουνεχεῖς καί νηφάλιοι συνομιλητές. Ὅχι, γιατί ἔτσι τούς δίνεις ἀξία καί ἐπιπλέον χαραμιζεις τό χρόνο, πολύτιμο πράγμα στήν ἡλικία σου. Ἀγνόησέ τους. Εἶναι ἡ καλύτερη τιμωρία. Ἀντιλαμβάνομαι, σχεδόν συμμερίζομαι, τή σοφή ἀποψή τους ἀλλά, ἐπειδὴ ζῶ στή χώρα τῆς κακοπροαίρετης δυσπιστίας, ἔχω ἄλλη γνώμη. Σκέφτομαι ὅτι μπορεῖ νά μήν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, μόλις διαβάσουν τόν φτενό λόγο τῶν τιμητῶν, θά πεισθοῦν, κάποιοι ἀμέσως καί ἐκθύμωσ. Εἴτε γιατί διαβάζουν βιαστικά, εἴτε γιατί τούς βολεύει στό γινάτι τους, εἴτε γιατί δέν θά μποῦν στόν κόπο νά βάλουν κάτω τά κιτάπια καί νά βροῦν ἄκρη (ὁ βίος βραχύς...).

Τό φαινόμενο δέν ἔχει νά κάνει τόσο μέ τή φιλολογία ἢ τήν κριτική ὅσο μέ τήν ψυχολογία καί τήν πολιτική. Οἱ κήσορες ἔχουν προσωπικά κίνητρα καί πολιτική τακτική. Κρίνουν τήν ἐργασία τοῦ ἄλλου μέ κραυγαλέα πεποιθήση. Ἔχουν ἐπίσης μάθει νά μεταχειρίζονται τίς τεχνικές τῆς μείωσης καί τοῦ πλαγίως πτύειν. Στόχος ἕνας καί μοναδικός: νά εὐτελίσουν τόν ἀντίπαλο καί νά δρέψουν τήν ἐπιδοκιμασία τῆς παρέας τῶν μοχθηρῶν, χωρίς νά ὑποτιμῶνται οἱ ἐνδοοικογενειακές ἐπιδαφιλεύσεις ἐπαίνων ἢ τά κάθε λογῆς ἀπτά ἀνταλλάγματα.

Ἐπομένως, χρειάζεται νά μήν ἀφήνει κανεῖς ἀναπάντητο τό λόγο τῶν τιμητῶν, αὐτῶν πού διακινοῦν τήν ἐξαπάτηση σάν ἐπιστημονική ἀρετή. Ἀπό τότε πού ἄρχισα νά γράφω, καί ἔχει περάσει πολύς καιρός, δήλωσα ὅτι θά μέ βρίσκουν πάντα μπροστά τους, γιατί δέν ἀνήκουμε μόνο σέ ἄλλη φυλή τῆς σκέψης καί τῆς τέχνης ἀλλά ἔχουμε καί ἄλλη βιοτροπία. Σέ αὐτές τίς περιστάσεις καί ἔναντι αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, θά ἀπαντοῦσα στούς καλοπροαίρετους φίλους, δέν πρέπει κανεῖς νά σιωπᾶ.¹ Εἶναι θέμα στοιχειώδους αὐ-

1. Δέν θά ἤθελα κάποτε νά πῶ σάν τόν (δικό τους) Κ.Θ. Δημαρά: «Μοῦ ἔτυχε νά μετανωσω

τοπροστασίας και ήθικης ευθύνης. Ἐλπίζει βέβαια κανείς νά μήν εἶναι καί χαμένος χρόνος.

2.

Ὁ λόγος γιά τή δική μου ἔκδοση τοῦ Καβάφη τό 2015 πού βρίσκεται στό τέταρτο τύπωμα, ἔχοντας φτάσει ἔως τώρα τά 5.000 ἀντίτυπα σέ τρία χρόνια.² Εὐλογία ἢ ἀπορία: Γιατί ἄφησα νά περάσει τόσος χρόνος προτοῦ ἀντιδράσω. Πρῶτα ἦταν ἡ ἀπροθυμία νά διακόψω τήν ἐργασία μου, διδακτική καί ἐρευνητική, γιά νά ἀσχοληθῶ μέ τίς ἴντριγκες τῶν καβαφιζόντων, ἔπειτα εἶπα νά περιμένω μήπως φανοῦν καί ἄλλοι ἀπό τό δίκτυο τῶν ἐκλεκτικῶν συγγενειῶν πού μαστίζει τά ἐλληνικά πανεπιστήμια. Τελικά δέν τρίτωσε τό κακό καί οἱ περιπτώσεις ἔμειναν δύο: ὁ κύριος Hunc³ καί ἡ κυρία Pop.⁴

Μεταχειρίζομαι τά ἑτερόνυμα τους γιά λόγους ἀφηγηματικῆς οἰκονομίας ἀλλά καί γιατί φρόντισαν ἐμέσως νά τά ὑποδείξουν. Ἐπειτα βολεύουν τή φαρσοκωμωδία τήν ὁποία ὑπηρετοῦν ἄψογα ὡς κεντρικοί χαρακτήρες. Δέν πρόκειται φυσικά νά ἀναφερθῶ στίς θετικές, ἄν καί ἐνίοτε δυσκολίες, ἀντιδράσεις ἄλλων γιά τήν ἐργασία μου. Εἶναι εὐτύχημα νά μένει κανείς μακριά ἀπό τό θυμίαμα καί τό χειροκρότημα, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πώς δέν πρέπει νά ἀπαιτεῖ ὅ,τι δικαιούται.

Ἄς περάσουμε ὅμως στό προκείμενο. Τί κρίνουν ὁ κύριος Hunc καί ἡ κυρία Pop; Τά δεδομένα εἶναι ἀπλά, μολοντί οἱ ἐν λόγω τά ἀναφέρουν ἐλλειπτικά καί «πειραγμένα»: καινούρια ἔκδοση ὅλου τοῦ καβαφικοῦ ἔργου, σέ ἕναν τόμο 813 σελίδων πού περιλαμβάνει: ἐκτενή εισαγωγή 156 σελίδων γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Καβάφη, ὅλα τά ποιήματα (δημοσιευμένα καί ἀδημοσίευτα) στή μορφή πού τά ἔγραψε ὁ ποιητής, φιλολογικό ὑπόμνημα στό κάτω μέρος τῆς σελίδας ἔτσι ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά μπορεῖ προχεύτως νά προσεγγίσει ἱστορικές, γλωσσικές καί πραγματολογικές πληροφορίες, συστηματικό χρονολόγιο, δημοσιευμένες καί ἀδημοσίευτες μεταφράσεις, ἀδημοσίευτα λογοτεχνικά πεζά, σημειώματα γιά τήν ποιητική ἐργασία, βιβλιογραφία καί εὐρετήρια τίτλων καί ὀνομάτων. Προφανῶς ἀξιοποιήθηκαν προγενέστερες ἐκδόσεις ἀλλά καί μελέτες γιά τό ἔργο τοῦ ποιητή, καθῶς καί τό ἀρχεῖο του.

Ὅλα αὐτά συνιστοῦν μιά πρόταση. Ἄναμφίβολα ὑπάρχουν διαφορετικές

ἀφήνοντας ἀναπάντητη τήν ἄγνοια, τή μωρία ἢ τήν κακοπιστία...», βλ. «Ὁ πολιτικός Καβάφης», ἔφ. *Τό Βῆμα* (18 Φεβρ. 1972), τώρα στό *Σύμμικτα Γ΄*, Γνώση, Ἀθήνα, 1992.

2. Κ.Π. Καβάφης, *Ποιήματα. Δημοσιευμένα καί ἀδημοσίευτα*, (εἰσαγωγή – ἐπιμέλεια – σχόλια Δ. Δημηρούλης) Gutenberg, Ἀθήνα, 2015.

3. Μιχαήλ Πασχάλης, «“Hunc deorum templis”». Μιά ἔκδοση τοῦ Καβάφη στή βάση τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς» *Ποιητική*, τεύχος 18 (φθιν.-χειμ. 2016), σσ. 277-290.

4. Μαρία Ἀθανασοπούλου, «Ὁ πόπ Καβάφης», *The Books Journal*, 64 (Μάρτιος 2016), σσ. 65-70.

προτάσεις, όπως θα υπάρξουν και στο μέλλον. Καλύτερες ή χειρότερες. Καμιά όμως δεν είναι σαν αυτή. Ο κριτικός μπορεί να τη συγκρίνει με άλλες, είναι απαραίτητο όμως να την αντιμετωπίσει με βάση τις συγκεκριμένες προδιαγραφές της και όχι με αλλότρια κριτήρια.

ΣΚΗΝΗ ΔΕΥΤΕΡΗ

3.

Ἄς ξεκινήσουμε με τόν κύριο Hunc. Πρόκειται για ἄνθρωπο πού θορυβεῖ χωρίς ἀντίκρισμα, κραδαίνοντας τόν φιλολογικό καλβινισμό ἑνός λατινοτραφοῦς πολιτισμικοῦ καταγγέλτη. Εἶναι φυσικά πάντα μέ τό μέρος τῆς ἀλήθειας, τῆς ὀρθότητος καί τῆς ἀντικειμενικότητος. Περὶ αὐτοῦ δέν ἐπιτρέπεται καμιά ἀμφισβήτηση. Ἀφοῦ μέ τό δικό του ἔργο δέν ἀσχολεῖται κανεῖς ἀνεπίληπτος τῆς λογιουσύνης, βρῆκε ὅτι μπορεῖ νά σταδιοδρομήσει «βασανίζοντας» τό ἔργο τῶν ἄλλων. Τά δεδομένα αὐτά, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀχαλίνωτη ἐπιδίωξή του γιά αὐτοπροβολή καί ἀναγνώριση, τόν ἔχουν καταστήσει ἕνα εἶδος γραφικοῦ γυρολόγου τῆς ἐλαφρᾶς φιλολογίας. Θά συναντήσετε τόν κ. Hunc παντοῦ: σέ συνέδρια κάθε εἴδους (ἀπό τόν Σολωμό καί τόν Μοντερνισμό ἕως τόν Κάλβο καί τόν Καζαντζάκη, ἀπό τόν Κορνῆλιο Νέπωτα καί τόν Ὀβίδιο ἕως τόν Μπωντλαίρ καί τή Μοντέρνα Ποίηση). Ἐκεῖ πού ἀπουσιάζουν οἱ ἀρμόδιοι ἐμφανίζεται ὁ κ. Hunc· θά σκοντάψετε πάνω του σέ ἐφημερίδες καί περιοδικά, ὅπου ἐκφέρει γνώμη γιά ζητήματα πολιτικά, πολιτιστικά, κοινωνικά, μεταφυσικά καί γιά ὅτιδήποτε συνοπτικά ἐμπίπτει στήν περιοχὴ τῆς διανόησης γενικῶν καθηκόντων.

Ὁ κ. Hunc διατρέχει τούς αἰῶνες, σαρώνει τούς πολιτισμούς καί ὑποτάσσει τίς ἐπιστῆμες. Ἔχει τό τάλαντο νά ἐπιβάλλει τήν ἀπλή ἀλήθεια μιᾶς πεθαμένης αἰτιοκρατίας, τήν ὁποία μάχεται νά ἀναστήσει. Διαθέτει τό κύρος τῆς αὐθεντίας πού τοῦ δανεῖζει ἡ νομενκλατούρα τῆς σπουδαρχίας. Συνάμα ὅμως εἶναι καί ἐπιδέξιος χειριστὴς πολλῶν τεχνικῶν ἐναντιοφρονίας ἀπὸ τίς ὁποῖες ξεχωρίζουν τρεῖς: ἡ λαθοθηρία, ἡ ἀποσιώπηση καί ἡ παραπλάνηση.

Ἡ λαθοθηρία εἶναι ἕνα εὐγενές ἀλλά ἄχαρο ἀγώνισμα κατὰ τό ὁποῖο ὁ θηρεύων διαβάζει ἕνα ἔργο ψάχνοντας νά ἐντοπίσει λάθη.⁵ Πάντα κάτι θά βρεῖ. «Βρίσκει κανεῖς ὅ,τι ἔχει στό μάτι του» λένε οἱ Κινέζοι. Ἀκόμη καί ἂν πρόκειται γιά στερεότυπη ἔκδοση κλασικῶν συγγραφέων (ἄς ποῦμε τῆς Λειψίας ἢ τῆς Ὁξφόρδης), κάποιον λάθος θά ξεφύγει. Παλαιότερα ὑπῆρχε καί χρηματικό ἔπαθλο σέ ὅποιον εἶχε τήν ὑπομονή καί τήν ἰκανότητα νά τό ἐντο-

5. Δέν φαίνεται νά ἔπιασε τόπο στόν κ. Hunc ἡ παρατήρηση τοῦ (πάντοτε δικοῦ τους) Κ.Θ. Δημαρά: «Δέν εἶναι ἔργο τοῦ κριτικοῦ νά κάνει τόν γραμματοδιδάσκαλο καί νά κρατεῖ ἕνα κόκκινο μολύβι στό χέρι σηματοθεύοντας ὅσα σφάλματα βρῖσκει ἢ νομίζει ὅτι βρῖσκει». «Περὶ Καβάφη [γ']», ὁ.π. σ. 62.

πίσει. Τά πράγματα είναι πιό εύκολα για τόν κ. Hunc, μολονότι άδικείται πού δέν άμείβεται όπως του άξίζει. Θά έπρεπε τουλάχιστον νά του δοθεί ό έπαινετικός τίτλος του Έθνικού Λαθοθήρα.

Η άποσιώπηση είναι πιό άθόρυβη τακτική αλλά και ή πιό άνέντιμη: Όταν ξεσκονίζει τά κείμενα, ό κ. Hunc δέν βρίσκει τίποτε καλό, και άν βρίσκει, δέν τό άναφέρει, όποτε μέ αυτό τόν άπλό τρόπο διογκώνει έλλείψεις και παραλείψεις, μεγεθύνει λάθη και άστοχίες, φέρνει στό κέντρο άσήμαντες λεπτομέρειες. Τά προηγούμενα όδηγούν στην παραπλάνηση. Χρησιμοποιώντας τόν παραμορφωτικό φακό τής λαθοθηρίας και τόν σκοτεινό μανδύα τής άποσιώπησης όδηγεί τόν άναγνώστη εκεί πού θέλει: στό πεδίο τής άπάτης όπου μπορεί νά τόν χειριστεί έπιτηδείως.

Ό κ. Hunc είναι διαπρεπής sé αυτές τίς τεχνικές. Κύριο γνώρισμά του ή έμμονική ένασχόληση μέ πρόσωπα τά όποια δέν ταιριάζουν σίς λαύρες έξάρσεις του και σίς άμετακίνητες ιδεοληψίες του. Ό κ. Hunc πρέπει νά είναι ένας πολύ δυστυχής άνθρωπος.

4.

Ό κ. Hunc δέν άσχολείται μέ τήν έκδοση του Καβάφη ως έκδοση. Δέν εκφέρει τεκμηριωμένη γνώμη ως προς τό τί σημαίνει για τόν σημερινό άναγνώστη νά έχει στά χέρια του όλα τά ποιήματα του Καβάφη (228 τόν αριθμό), στην πρωτογενή τους μορφή, sé χρονολογική άκολουθία, μέ τά λογοτεχνικά του πεζά, μέ συναφή προς τό έργο σημειώματα και μέ ένα σωρό άλλα βοηθητικά τής άνάγνωσης. Ούτε κρίνει τήν έκδοση μέ βάση τίς επιδιώξεις της. Άποσιωπά άκόμη τό γεγονός ότι παρόμοιες εκδόσεις είναι, όχι μόνο κοινός τόπος εκτός Ελλάδας, αλλά και ό καλύτερος τρόπος νά προσφέρεις στό ευρύ κοινό τό συνολικό έργο ενός συγγραφέα, μέ διαβαθμίσεις σχολιασμού, φιλολογικής ύποστήριξης και εκδοτικής επιμέλειας. Παρακάμπτει εύσχήμως τό ζήτημα, υποδεικνύοντας από τήν αρχή κιόλας τήν καταπιεσμένη δυσφορία του: «Άντί για τήν πολυαναμενόμενη ιστορικοκριτική έκδοση (ένδεχομένως και εκδόσεις) των άναγνωρισμένων ποιημάτων του Καβάφη, έμφανίστηκε μία άκόμη χρηστική έκδοση», (σ. 277). Στη συνέχεια ροβολά προς έναν καθοδηγητικό άλληθωρισμό: «Η συντριπτική πλειονότητα των άναγνωστών δέν διαβάξει μιάν έκδοση των ποιημάτων του Καβάφη από τήν αρχή έως τό τέλος ως νά ήταν συνεχής αφήγηση, αλλά τή συμβουλευεται, όταν άναζητεί πληροφορίες για ένα ή περισσότερα ποιήματα», (σ. 277).

Και πώς γνωρίζει ό κ. Hunc τί θέλει και τί επιθυμεί ή «συντριπτική πλειονότητα»; Γιατί μία συγκεντρωτική έκδοση άπαγορεύει στον άναγνώστη νά διαβάξει ό,τι θέλει, όπως θέλει και όποτε θέλει; Για νά αγοράζει άποσπασματικά τό έργο του Καβάφη, νά πληρώνει άδρά στό ίδιο πάντα ταμείο, και νά μήν μπορεί νά κάνει συσχετισμούς, άναζητήσεις και διασταυρώσεις; Πώς γνωρίζει ότι ό άναγνώστης ψάχνει πληροφορίες και ότι δέν άναζητά πρωτί-

στωσ τήν ἴδια τήν ποίηση καί δευτερευόντως βοθητικέσ γνώσεισ; Ὁ κ. Hunc φαίνεται νά ξέρει πολύ περισοότερα ἀπό ὅσα λέει. Γιά παράδειγμα: «Ὁ Δ[ημηρούλησ] προσθέτει ὅτι ἀξιοποίησε ἐπίσης καί ἀρχειακέσ πηγέσ “γιά νά κάν[ει] ἀντιπαραβολέσ”, ἀλλά τά στοιχεῖα καί τά πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του δέν ἐμφανίζονται στή γενική εἰσαγωγή τοῦ τόμου, στίσ ἐπιμέρουσ εἰσαγωγέσ καί στά σχόλια τῶν ποιημάτων. Ἀντίθετα, φαίνεται ὅτι ὁ Δ. δέν ἀξιοποίησε οὔτε κάν τίσ δημοσιεύσεισ καβαφικῶν ποιημάτων σέ περιοδικά, τά ὁποῖα εἶναι προσβάσιμα μέσω τοῦ Διαδικτύου καί περιέχουν ἀληθινό πλοῦτο πληροφοριῶν γιά τά στάδια ἐπεξεργασίας ἀρκετῶν ποιημάτων» (σ. 287).

Τολμηρέσ εἰκασίεσ. Προσποιεῖται πῶσ δέν ξέρει ὅτι, ὅσα τελικά χρησιμοποιεῖ ἓνασ ἐπιμελητήσ στήν ἔκδοσή του, δέν ταυτίζονται μέ τήν τεράστια προεργασία πού ἔχει κάνει. Ἀφοῦ δεῖ ἀρχεῖα, μελετήσει κάθε μορφῆσ πηγῆ καί, γενικά, ἀξιοποιήσει τήν πλουσιότατη περί Καβάφη βιβλιογραφία, καλεῖται νά ξεχωρίσει τί τοῦ χρειάζεται καί τί ὄχι, τί εἶναι κατά τήν κρίση του ἀπαραίτητο καί τί δευτερεῖον, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ὅσα παραλείπει δέν εἶναι ἐνδιαφέροντα. Ἀπό τή φύση τῆσ ἐργασίας του εἶναι ὑποχρεωμένος νά διαλέξει, νά κρατήσει δηλαδή τά ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Ὁ κ. Hunc θά ἔπρεπε νά εἶναι πύ φειδωλόσ στά ὑπονοούμενα πού σκορπᾶ (ὄχι μόνο δέν... ἀλλά οὔτε κάν...) γιατί τά φωτογραφικά (τό τονίζω) καί τά χειμενικά ντοκουμέντα τοῦ δικού μου ἀρχείου τόν διαφεύδουν περίτρανα. Φρόντισα νά ἔχω ἀδιάσειστεσ ἀποδείξεισ, διότι γνώριζα ὅτι «βασανιστέσ» σάν τόν κ. Hunc περιμένουν στή γωνία, στό φιλικατζίδικο τοῦ φθόνου.

Τό ἀρχεῖο Καβάφη τό ἔχω δεῖ καί τό ἔχω μελετήσει προσεκτικά, ὅπως ἔχω δεῖ καί διάφορεσ ἄλλεσ πηγέσ δημοσίευσησ τῶν ποιημάτων, ὥστε δέν χρειάζεται ὁ κ. Hunc νά παραπέμπει (ὅπως συνηθίζει) στόν ἑαυτό του (γιατί αὐτό κάνει). Ἡ κατάχρηση αὐτοαναφορικότητασ εἶναι παρεξηγήσιμη. Ὅσο καί ἂν φαίνεται ἀπίστευτο, μέ τέτοιουσ ἀδέξειουσ ἀκροβολισμοῦσ, τελειώνει ἡ γενική κριτική τῆσ ἔκδοשה. Αὐτή ἡ βάνουση ἀερολογία ζητᾶ νά ἐκληφθεῖ ὡσ αὐστηρή καί συστηματική φιλολογική κριτική.

Ὅμολω ὅτι ἔχω βαρεθεῖ νά διαβάζω ἀπό τά φοιτητικά μου χρόνια πῶσ πρέπει νά ἐκδοθοῦν οἱ νεοέλληνεσ συγγραφείσ. Πρέπει οἱ ἐκδόσεισ νά εἶναι κριτικέσ, ιστορικοκριτικέσ, διπλωματικέσ, φιλολογικέσ, χρηστικέσ ἢ κάτι ἄλλο; Ἐνα εἶναι βέβαιο: ὅτι, συνήθωσ, εἶναι ἐμπορικέσ καί, συνήθωσ, ὀνομάζονται «Ἄπαντα». Προσωπικά ἔχω ὄλη τήν καλή διάθεση νά μὴν ταράξω τίσ ἀγωνίεσ τῶν φιλόλων. Μποροῦν νά συνεχίσουν ἀνενόχλητοι νά ἀναζητοῦν τήν ἰδανική ἐκδοτική μέθοδο. Χωρίς στήν πράξη νά κάνουν τίποτε ἢ νά τό κάνουν πολύ ἀργά.

Ἡ δική μου ἀπόφαση ὑπῆρξε διαφορετική: νά ἀσχοληθῶ μέ τέσσερισ θεμελιώδεισ ποιητέσ τῆσ νεοελληνικήσ λογοτεχνίασ (Σολωμό, Κάλβο, Καβάφη, Καρυωτάκη), ἀκολουθώντας πολύ γνωστά ἐκδοτικά παραδείγματα ἀνά τήν

ύψηλιο, τὰ ὅποια συνδυάζουν τὴν ἑρμηνεία, τὸ σχολιασμό καὶ τὴ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τῶν ἔργων. Δέν εἶμαι βέβαιος ὅτι οἱ ἐκδόσεις μου εἶναι χρηστικές (ὅπως δυστυχῶς ἔχω καὶ ὁ ἴδιος ἀποδεχθεῖ γιὰ νὰ γλιτώσω ἀπὸ τὸν πουριτανισμό τῶν εἰδικῶν) ἢ κάτι ἄλλο. Οὔτε μέ ἐνδιαφέρει πῶς θὰ τίς ὀνομάσει κανεῖς. Μέ ἐνδιαφέρει νὰ γίνω καλὸς διάυλος ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ καὶ στό κοινό του.

Αὐτό σημαίνει δύο πράγματα: νὰ ἔχει ὁ ἀναγνώστης στὴ διάθεσή του τὸ σύνολο τοῦ ἔργου σχολιασμένο, μαζί μέ τὴ δική μου ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση, μέσα ἀπὸ τὴ δική μου ματιὰ. Ὅσο καὶ ἂν φάξουν οἱ ἀντίζηλοι δέν θὰ βροῦν ἐκδόσεις τῶν τεσσάρων αὐτῶν ποιητῶν ὅπως εἶναι οἱ δικές μου, γιατί συνιστοῦν συνολικὲς προτάσεις, μέ ξεχωριστὰ γνωρίσματα, πού ἀπευθύνονται στοὺς πολλοὺς ἀλλὰ καὶ στοὺς λίγους (ἐξ οὗ καὶ ὁ μεικτὸς τους χαρακτήρας). Τὰ ὑπόλοιπα (κριτικὲς ἐκδόσεις, ἐκδόσεις ἀπάντων καὶ τὰ ταιαῦτα), τὰ ἀφῆνω στὸν κ. Hunc καὶ στοὺς ὁμοίους του· ἔχουν μπροστὰ τους μακρὸ μέλλον. Ὑἆς τὸ ἀξιοποιήσουν.

ΣΚΗΝΗ ΤΡΙΤΗ

5.

Ἄφου ἀφήσει πίσω του τὴν ἔκδοση ὡς σύνολο σέ θολὸ τοπίο ἄρνησης, ὁ κ. Hunc ὁρμᾷ νὰ κατεδαφίσει τὴν «Εἰσαγωγή»: «Οἱ πληροφορίες πού δίδονται καὶ οἱ κρίσεις πού διατυπώνονται στὴν εἰσαγωγή μιᾶς ἔκδοσης ὑπόκεινται στὸν ἔλεγχο τῆς συναφείας τους μέ τὰ σχόλια καὶ τὸ ἐκδιδόμενο κείμενο. Στὴν προκείμενη περίπτωση, ἡ ἐκτενέστατη ἀλλὰ στό μεγαλύτερο μέρος μὴ λειτουργικὴ εἰσαγωγή τοῦ Δ., ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα εἶναι μιὰ εἰσαγωγή στὸν Καβάφη καὶ ὄχι στὴν ἔκδοση (μέ ἐξάιρεση τὸ τελευταῖο μέρος), παραμένει ξένη καὶ ἀδιάφορη σέ σχέση μέ τὸ σχολιασμό τῶν ποιημάτων» (σσ. 278-279). Αὐτὴ εἶναι ἡ κύρια ἔνσταση, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ συμπτυκνωμένες θυμικὲς ἐξάρσεις τοῦ τύπου: «Καὶ εὐλόγα ἀπορεῖ ὁ ἀναγνώστης: πρὸς τί ἢ τόσο φιλόδοξη καὶ πρωτοφανὴς σέ ἔκταση εἰσαγωγή» (σ. 282) πού τολμᾷ μάλιστα νὰ «θέτει ὑψιπετεῖς ἑρμηνευτικούς στόχους» (σ. 282), γιὰ νὰ κορυφωθεῖ στὴν αὐστηρὴ ὑπόδειξη μέ τὴν ἐπίκληση τῆς ἐμβληματικῆς μορφῆς μιᾶς δεδομένης (ἀλλὰ γιὰ ὀρισμένους ἀμφιλεγόμενης καὶ ὑπερτιμημένης) αὐθεντίας: «Παρόλο πού ὁ Καβάφης εἶναι, σύμφωνα μέ τὸν προσφυῆ ὀρισμὸ τοῦ Μαρωνίτη, κατεξοχὴν ποιητῆς-ἀναγνώστης, παρόλο πού, γιὰ νὰ τὸν διαβάσεις σωστά, πρέπει νὰ γνωρίζεις, καὶ μάλιστα ἄριστα, τὸν διακειμενικὸ ὀρίζοντα ἀναφορᾶς τῆς ποιήσεώς του, ἡ εἰσαγωγή τοῦ Δ. δέν περιλαμβάνει συζήτηση γιὰ τὴν καβαφικὴ διακειμενικότητα, τὴ σημασία καὶ τὴ λειτουργία τῆς, τίς τεχνικὲς πού χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητῆς γιὰ νὰ μετατρέψει τὰ ἱστορικά χωρία σέ ποίηση καὶ ἄλλα συναφῆ θέματα» (σ. 285).

Προφανώς διατυπώσεις όπως «μή λειτουργική», «φιλόδοξη και πρωτοφανής σέ έκταση εισαγωγή» και «ύφιπετείς έρμηνευτικοί στόχοι» δέν συνιστούν σοβαρά κριτήρια. Είναι προσωπικές εκτιμήσεις άνευ περιεχομένου. Τό ίδιο ισχύει και για τή «συνάφεια» τής εισαγωγής μέ τό σώμα τών ποιημάτων. Δέν υπάρχουν δεσμευτικές άρχές για τήν έκταση, τούς στόχους και τό περιεχόμενο μιās εισαγωγής. Κάθε έπιμελητής προτείνει τή δική του άποψη, άκολουθώντας άβίαστα κάποιες καθιερωμένες πρακτικές. Είναι όντως άξιοθαύμαστη ή εύκολία μέ τήν όποία ό κ. Hunc προσφεύγει στό φασιστικό «τελεία και παύλα». Άλλά ακόμη και άν, ύποθετικά, δεχτοΰμε τή γνώμη του, πώς είναι δυνατόν μιá εισαγωγή για τό βίο και τό έργο του Καβάφη νά μήν έχει σχέση μέ τήν ποίησή του, δηλαδή μέ τά σχολιασμένα ποιήματα που άκολουθοΰν; Πώς όρίζεται έπομένως ή «συνάφεια» και γιατί θά έπρεπε νά έξαρτηθει μέ τόσο δογματικό τρόπο ή εισαγωγή από τά σχόλια τών ποιημάτων;

Ό κ. Hunc δέν νιώθει τήν ανάγκη νά άπαντήσει έπ' αυτό. Άντίθετα, συνεχίζει άμείλικτος, έπιτιμώντας τόν έπιμελητή, γιατί δέν άσχολήθηκε μέ τόν Καβάφη ως αναγνώστη και, γενικά, γιατί δέν έρεύνησε τή διακειμενικότητα του καθαφικού έργου. Για τό πρώτο φαίνεται πώς δέν διάβασε ή μάλλον διάβασε χωρίς νά βλέπει όσα γράφονται για τόν αναγνώστη Καβάφη στην εισαγωγή, για τό δεύτερο (τή «διακειμενικότητα») τρέμω μέ τήν ιδέα τί άντιλαμβάνεται ό κ. Hunc μέ τόν όρο, άμφιβάλλω επίσης άν ποτέ στό βίο του άσχολήθηκε μέ τήν οΰσιαστική χρήση τής διακειμενικότητας από τή θεωρία τής λογοτεχνίας. Γι' αυτόν «διακειμενικότητα» σημαίνει άπλως «έπίδραση» και πάνω άπ' όλα «πηγές...πηγές... πηγές...» Είναι έντυπωσιακό τό γεγονός ότι δέν άντιλαμβάνεται κάτι πολύ άπλό: Η αναζήτηση πηγών και ή χρήση τής επίδρασης για τήν έρμηνεία ενός λογοτεχνικού έργου άνήκουν στό γνωστό «χρονοντούλαπο» τής Ιστορίας. Γράφει σάν νά μήν έχει μεσολαβήσει τίποτε από τίς άρχές του 20ου αιώνα έως σήμερα. Αυτή ή στρατηγική είναι μιá στρατηγική παραπλάνησης μέ μιá γερή δόση έξαπάτησης που παριστάνει τήν άθωα και έπιστημονικά όρθή φωνή τής φιλολογίας. Πίσω της όμως κρύβεται... ή άπόκρυψη. Γιατί ό κ. Hunc άποσιωπά εύσχημως τί περιέχει ή εισαγωγή και αφήνει τόν αναγνώστη στό μαϋρο σκοτάδι.

Άς ρίξουμε λίγο και βιαστικό φώς. Στην εισαγωγή περιέχονται: ή συστηματική καταγραφή του βίου του ποιητή, τών οικογενειακών του σχέσεων και τής σχέσης μέ τήν πόλη στην όποία έζησε, περιγραφή τής ποιητικής του σταδιοδρομίας και τών αντιπαραθέσεων που προκάλεσε, σχολιασμός τής πρακτικής του Καβάφη νά είναι ταυτόχρονα σκηνοθέτης και ήθοποιός τής ζωής και του έργου του (για τήν άκριβεια: τής πρόσληψης του έργου του), ό Καβάφης ως κλασικός και ως μοντέρνος ποιητής, ή βιοτεχνία (δηλαδή ή τέχνη του βίου) μέσα από τήν ποίηση του Καβάφη, οι διαφορετικοί Καβάφηδες που αναδεικνύονται από τήν πρόσληψη του έργου του, ή Ιστορία ως χρόνος και ως καιρός στό έργο του Καβάφη, οι καθαφικές τεχνικές στην ποιητική δια-

δικασία, τό άνύπαρκτο δίλημμα «έλληνικός ή οίκουμενικός», ό καβαφικός έρωσ, ή γλώσσα και ό λόγος του ποιητή, τό μέτρο και ό ρυθμός (και γενικά ή μορφή) στά ποιήματά του, ή ποιητική και ή ρητορική στήν ποίηση του Καβάφη, ή ειρωνεία, ή άλληγορία και τό σύμβολο ως στοιχεία αύτης τής ποιητικής, ό Καβάφης ως διακινητής του έργου του και ή παρέμβαση του Σεφέρη στις τύχες του καβαφικού έργου (μιά περίπτωση ούσιαστικής, βαθιάς διακειμενικότητας) και άλλα πολλά πού παραλείπω.

Ό κ. Hunc τά προσπερνά όλα σάν νά μήν ύπάρχουν. Τό χειρότερο: Ίσχυρίζεται ψευδώς ότι ό έπιμελητής δέν έξηγει άναλυτικά πώς εργάστηκε για τήν έκδοση του Καβάφη. Και όμως ύπάρχουν: συστηματική παρουσίαση του άρχείου Καβάφη και τής τύχης του, άναφορά στις άλλες καβαφικές εκδόσεις (κυρίως στήν κυριαρχική θέση του Γ.Π. Σαββίδη στις καβαφικές σπουδές) και τέλος λεπτομερής έκθεση των άρχών και των κριτηρίων τής έκδοσης για νά γνωρίζει μέ ακρίβεια ό άναγνώστησέ σέ ποιό σημείο των καβαφικών σπουδών βρίσκεται. Ξέρει πολλές εκδόσεις ό κ. Hunc πού νά είναι τόσο σαφείς και λεπτομερείς στήν παράθεση του τρόπου πού εργάστηκε ό έπιμελητής και τής μεθόδου πού άκολούθησε; "Αν ύπολογίσουμε τίς σύντομες εισαγωγές στις έπιμέρους ένότητες, τό χρονολόγιο και τή βιβλιογραφία έχουμε πάνω από 200 σελίδες μεγάλου μεγέθους, δηλαδή ένα κανονικό βιβλίο 300 σελίδων πού συνοδεύει τόν άναγνώστη στή συνάντησή του μέ τό έργο του Καβάφη.

Γιά όλα αυτά ό κ. Hunc σιωπά αιδημόνως. Τό είδος τής βιβλιοκριτικής πού διακονεί είναι τόσο ύψηλού επιπέδου ώστε ξεμπερδεύει μέ κοσμητικά επίθετα. Η εισαγωγή είναι μή λειτουργική, φιλόδοξη, ύφιπετής και πρωτοφανής σέ έκταση. Μή ζητάτε λεπτομέρειες, έμπιστευτείτε τήν αύθεντία του. Ό ρόλος του είναι σαφής: νά φτύσει δηλητήριο και νά έξαφανιστεί. Ό κ. Hunc λέγεται ότι είναι ένας άκατανόητος άνθρωπος. Όρισμένοι φτάνουν στό σημείο νά τόν θεωρούν πικράντερο.

ΣΚΗΝΗ ΤΕΤΑΡΤΗ

6.

Έπιτέλους βρισκόμαστε στό πεδίο όπου διαπρέπει ό κ. Hunc: στή σύλληψη και τή στηλίτευση του λάθους. Έδώ πρέπει κανείς νά του άναγνωρίσει τόν υπερβάλλοντα ζήλο στή μαριώδη καταδίωξη κάθε παρεκτροπής από τήν Ίερά Έξέταση τής αλήθειας. Του άξίζει όντως ό τίτλος του Ηρακλή Πουαρώ τής Νεοελληνικής Φιλολογίας. Είναι μιά τιμή πού τή δικαιούται και μπορεί νά θεωρηθεί ως έπαρκής άπάντηση σέ όσους τόν άντιμετωπίζουν μέ τή φράση: «σιγά τά λάχανα». "Ας δούμε όμως τί φάρεψε στήν παρούσα περίπτωση από περίπου 2.000 σχόλια. Προτού έξετάσουμε τήν ψαριά, πρέπει νά σημειώσουμε ότι ό κ. Hunc δίνει μεγάλη σημασία στά σχόλια, μεγαλύτερη και από τήν

ἴδια τὴν ποίηση. Ἔχει μάλιστα τὴν ἀποψη ὅτι σέ κάθε ποίημα ὁ σχολιασμός πρέπει νά συμπεριλαμβάνει σχεδόν τὰ πάντα: στιχουργία, μορφή, διακειμενικές συνδέσεις, γραμματολογικές σημειώσεις, πραγματολογικές πληροφορίες, λεξικολογικές ἐξηγήσεις, ἐρμηνευτικές παρατηρήσεις, νοηματικές διευκρινίσεις καί τὰ παρόμοια, τὰ ὅποια θά διασυνδέονται μεταξύ τους σέ ἕνα τεράστιο δίκτυο τὸ ὅποιο θά σκεπάζει τὰ ποιήματα ἕως ἀσφυξίας.

Ὁ κ. Hunc θεωρεῖ ὅτι δέν πρέπει νά ὑπηρετοῦν τὰ σχόλια τὸ ποίημα ἀλλὰ ὅτι τὸ ποίημα ὑπάρχει γιὰ νά ἀναδεικνύεται ἡ φιλολογικὴ ἱκανότητα τοῦ ἐπιμελητῆ. Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ ἢ δική μου ἔκδοση ἀντὶ γιὰ ἕναν τόμο 813 σελίδων θά ἔπρεπε νά καλύψει τουλάχιστον 2.000 σελίδες ἔτσι ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά χάσει τὸν Καβάφη καί νά συναντήσῃ ἐμένα στὴν καθέδρα τοῦ Μεγάλου Σχολιαστῆ. Ὡστόσο, ἂν θέλει κανεὶς τὰ σχόλια νά ὑπηρετοῦν τὸ ποίημα πρέπει νά εἶναι μὲ τὴ μεριά τῆς ἔλλειψης ὄχι τῆς δαφίλειας. Ἀκόμη καί τότε ὅμως ἄλλοι θά ποῦν ὅτι τὰ σχόλια εἶναι πολλὰ (καί ὀρισμένα περιττά) καί ἄλλοι θά ποῦν ὅτι εἶναι λίγα καί ἀνεπαρκῆ, ἄλλοι θέλουν περισσότερες γλωσσικές ἐπεξηγήσεις καί ἄλλοι νοηματικές, ἄλλοι ζητοῦν μεγαλύτερη δόση ἱστορικῆς πληροφόρησης καί ἄλλη αἰσθητικῆς. Ὁ ἐπιμελητῆς πρέπει νά τραβήξῃ μιὰ μέση γραμμὴ, ἔτσι ὥστε οὔτε ἡ ἔκδοση νά καλύψει ἕνα ὀλόκληρο ράφι βιβλιοθήκης οὔτε τὸ ποίημα νά πνιγῆ ἀπὸ τὴν πολλὴ ἐρμηνεία.

Ἡ δική μου ἀπόφαση ἦταν νά ἀποφύγω τὴν ἀξιολογικὴ κρίση στοῦ σχολιασμοῦ καί νά ἀφήσω τὸν ἀναγνώστη νά διαβάσει, νά βιώσει καί νά κρίνει τὸ ποίημα προσφέροντάς του στοιχειώδη βοήθεια σέ αὐτὴ τὴ διαδρομὴ. Θέλησα νά εἶμαι ἕνα ἀπλό δεκανίκι, ὄχι ἕνας φλύαρος καί παντογνώστης ὁδηγὸς πού τραβᾷ τὴν προσοχὴ ἐπάνω του. Ὁ κ. Hunc ὅμως διαφωνεῖ, καί ἐπειδὴ τοῦ συμβαίνει αὐτό, θεωρεῖ ὅτι ὁ μόνος δυνατὸς τρόπος σχολιασμοῦ εἶναι ὁ τρόπος πού προτείνει ἡ ἀφεντιά του. Προχωρᾷ ὅμως παραπέρα: Ἰσχυρίζεται ὅτι πολλὰ σχόλια τῆς δικῆς μου ἔκδοσης εἶναι παρμένα ἀπὸ τὴν πολυκαιρισμένη πλέον ἔκδοση τοῦ Γ.Π. Σαββίδη. Ἔς τὸν διαφωτίσουμε.

Πράγματι, ὅπως ἕνας μεταφραστῆς ὅταν μεταφράζει ἕνα κλασικὸ ἔργο ἔχει πίσω του τίς μεταφράσεις πού προηγήθηκαν, ἔτσι καί ἕνας ἐπιμελητῆς ἔχει πίσω του ὅσα γράφτηκαν γιὰ νά σχολιάσουν ἕνα ἔργο. Ὑπάρχει ἕνα σῶμα γνώσης καί πληροφόρησης πού ὀφείλεται σέ ἄλλους. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά τὸ ὑπολογίσει καί νά τὸ ἐλέγξει, καθὼς καί νά ἀναγνωρίσει τίς ὀφειλές, ἂν πρόκειται γιὰ κάτι ξεχωριστό καί ὄχι γιὰ κάτι αὐτονόητο ἢ συνηθισμένο πού ἔχει περάσει πιά ὡς κοινὸ κτῆμα σέ ὅλους. Ἄν, γιὰ παράδειγμα, σχολιάζει ὁ Γ.Π. Σαββίδης «Ἀθήνα: Πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος», εἶναι γελοῖο νά δηλώσεις ἀναγνώριση τῆς πηγῆς.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Hunc ὅτι ὀρισμένα σχόλια τὰ πῆρα ἀπὸ τὸν Σαββίδη εἶναι κατάπτυστος, ὄχι μόνο διότι πρόκειται γιὰ γνωστὲς πληροφορίες ἀλλὰ καί διότι μὲ τὰ σημερινὰ μέσα ἀναζήτησης εἶναι πανεύκολο νά φορτώσει κανεὶς μὲ ἐπεξηγήσεις ἕνα ποίημα, βουλιάζοντας τὸν Καβάφη σέ ἕναν ὠκεα-

νό έρμηνείας πού θά τόν έξαφανίσει καί αφήνοντας ξεμπαρκο τόν Σαββίδη μέ τόν λειψό του σχολιασμό (καί μάλιστα στό τέλος κάθε τόμου όπου σπάνια καταφεύγει γιά διαφώτιση ό άναγνώστης). Καί όμως ό κ. Hunc, ζώντας τή φιλολογική του φαντασίωση, αποδύεται σέ άγωνιώδη προσπάθεια νά αποδείξει ότι ύπήρξε λαθροχειρία, άς πούμε γιά τά «Φράατα», έπειδή, λέει κουνώντας τό δάχτυλο, δέν γίνεται παραπομπή στόν Γ.Π. Σαββίδη. "Άς μείνουμε σέ αυτό. Τά «Φράατα» είναι πάντα «Φράατα» καί δέν άνήκουν σέ κανέναν. "Όπως καί άν παραπέμφεις σέ αυτά, δέν ύπάρχει τρόπος νά αποδείξεις ότι πρωτοτυπείς. Είναι νά άπορεί κανείς γιατί ό κ. Hunc έπιμένει νά επιδίδεται σέ ένα τόσο άχαρο άθλημα: στή μετατροπή δηλαδή τών φυκιών σέ μεταξωτές κορδέλες.

Υπάρχει όμως πάντα ή κατάλληλη λύση καί αυτή φέρει τό όνομα Γ.Π. Σαββίδης. Ό κ. Hunc δέν αφήνει καμιά άμφιβολία ότι συντάσσεται μαζί του καί ότι ή πιό βαθιά έπιθυμία του είναι νά ένταχθεί καί αυτός στήν περιώνυμη λέσχη τών *savvidistas*.⁶ "Άς τονίσουμε, γιά μιά άκόμη φορά, ότι ό Γ.Π. Σαββίδης πρόσφερε πολλά στίς καβαφικές σπουδές καί ότι δέν μπορεί κανείς νά τόν άγνοήσει, άκόμη καί άν διαφωνεί μαζί του. "Όστούσο πρέπει κάποτε νά άσχοληθούν οί νεότεροι μέ πολύ άπλά έρωτήματα, όπως: Είναι όντως αξιόπιστες οί καβαφικές του εκδόσεις, γνωρίζουμε τά λάθη, τίς παραλείψεις καί τίς σιωπηρές παρεμβάσεις του στά καβαφικά ποιήματα, έχουν εκτιμηθεί οί σοβαρές άντιρρήσεις κάποιων μελετητών γιά τήν εκδοτική του μέθοδο;

Η έκδοση τών 154 καβαφικών ποιημάτων πού έγινε τό 1963 είναι ή έκδοση μέ τήν όποία μάθαμε καί διαβάσαμε τόν Καβάφη έως τό 2003. Αυτό συνέβη γιατί από τό 1966 ό Σαββίδης έγινε ό ιδιοκτήτης του άρχείου Καβάφη καί κατοχύρωσε τό μονοπώλιο. Η φήμη πού απέκτησε ή έκδοσή του όφείλεται σέ αυτό τό γεγονός: "Ηθελες-δέν ήθελες είχες μόνο τόν Καβάφη τών εκδόσεων "Ίκαρος μέ έπιμελητή τόν Γ.Π. Σαββίδη. "Αντίπαλος δέν ύπήρχε. "Επιπλέον ή χρήση του άρχείου άνέδειξε πολλά, πάντα όμως υπό τήν ύψηλή έποπτεία του ιδιοκτήτη καί μέ τήν προνομιούχα πρόσβαση πού επέτρεψε σέ ένα στενό

6. Πρόκειται γιά συντηριακό είδος πού φυτοζωεί στίς καρυφές παλαιών ένδόξων ήμερών. Περιλαμβάνει άφοσιωμένους μαθητές, όπαδούς καί θαυμαστές του Γ.Π. Σαββίδη αλλά καί πολλούς πού συμπράττουν κατά περίπτωση. Βέβαια, ύπάρχουν καί εδώ ιεραρχίες, έπετηρίδες καί τελετουργίες. Σέ όρισμένες περιπτώσεις ξεσπούν έριδες καί άναπτύσσονται άντιθέσεις, χωρίς ωστόσο νά θίγεται ποτέ τό διεκδικούμενο. Στο έσωτερικό αυτού του χώρου είναι έγκατεστημένοι οί πιό έμπιστοι καί οί πιό φανατικοί (άπό τά όφρανά πού υπεράσπισαν προσφάτως τά δικαιώματά τους στήν *Athens Review of Books*, έως τόν χολερικό οΐστρο γνωστού παντογράφου πού υπερασπίστηκε τόν Σαββίδη έναντι τών καινοφανών *cavafistas* καί τών ύποτιθέμενων συνοδοιπόρων τους). Αυτόι καί άλλοι πολλοί άποκτούν, μέσω του Σαββίδη, ύπόσταση πού άλλιώς δέν θά τήν είχαν. Οί νεότεροι είναι σάν νά περνούν από ένα είδος τελετής μύησης μέ τήν όποία αποδεικνύουν, άπέναντι στους μέντορές τους, ότι είναι νομοταγείς, ένώ τήν ίδια στιγμή άποβλέπουν νά άναγνωριστούν ως μέλη τής λέσχης καί νά συνάψουν σχέσεις μέ τούς άπανταχοΰ *savvidistas*.

κύκλο συνεργατών. Δέν εἶναι ἐδῶ ἡ κατάλληλη περίστασις νά πᾶμε παραπέ-
ρα, ὅμως εἶναι ἀπαραίτητο νά τονίσουμε ὅτι ἦρθε πιά ὁ καιρός νά ἀποτιμηθεῖ
τό ἔργο τοῦ Γ.Π. Σαββίδη (καί ἡ ἰδιοσυγκρασιακή χρήση τοῦ ἀρχείου Κα-
βάφη) μέ ψυχραιμία καί δικαιοσύνη, χωρίς τίς ὑπερβολές καί τήν ὑπερτίμηση
πού κυριαρχοῦν καί χωρίς νά συντηροῦμε διογκωμένους μύθους στό ἀπυρό-
βλητο τῆς ἀκρισίας.

Οἱ περισσότεροι πού ἐπενδύουν σέ αὐτόν σήμερα ὑπηρετοῦν τά δικά τους
συμφέροντα, γεγονός πού τοὺς ἀναγκάζει νά προβάλλουν μέ ἐπιμονή τή διεκ-
δίκηση τοῦ πεδίου κύρους καί ἰσχύος, τά ὅποια νομίζουν ὅτι ἐκπέμπει ἀκόμη
τό ὄνομα τοῦ Γ.Π. Σαββίδη. Σέ αὐτούς ἀνήκει ἐσχάτως καί ὁ κ. Hunc. Δέν
τόν ἐνοχοῦν ὅλες οἱ ἄλλες ἐκδόσεις (ἀπό τό 2003 ἕως σήμερα), οὔτε κἀν οἱ
πιό πρόχειρες καί ἐμπορικές, τό ζήτημα εἶναι νά κατορθώσει νά ἐκδιώξει ἀπό
τό πεδίο τῶν καβαφικῶν ἐκδόσεων ἐκείνον πού πρότεινε, γιά πρώτη φορά,
μετά ἀπό τόσες δεκαετίες, ἕνα ἄλλον Καβάφη. Αὐτό ἐνοχλεῖ, τά ὑπόλοιπα
εἶναι χαρτοπόλεμος. Ὁ κ. Hunc πρέπει νά εἶναι ἕνας ἀφιονισμένος διαστρο-
φέας, ἀκόμη καί ὅταν φαίνεται ἀφελής. Θά μπορούσε ὅμως καί νά εἶναι,
μολοντί δέν θέλουμε νά τό πιστέψουμε, ἕνας κακός ἄνθρωπος. Θεωρῶ
ὑπερβολικό τό σχόλιο ὅσων τόν ζηλεύουν: «Κάτι εἶναι κι αὐτό».

ΣΚΗΝΗ ΠΕΜΠΤΗ

7.

Υπάρχουν ὅμως καί ἄλλα λάθη πού κάνουν ἕξαλλο τόν κ. Hunc καί τά κα-
ταδεικνύει ἐπειγόντως. Γιά παράδειγμα:

α. «Ὁ Δημηρούλης στό ποίημα “Ἐπιτύμβιον Ἀντιόχου, βασιλέως Κομμαγη-
νῆς”: Τίτλος: Ἀντιόχος; δέν ἀναφέρεται σέ κάποιο συγκεκριμένο ἱστορικό
πρόσωπο· τό ὄνομα συνηθισμένο στή δυναστεία τῶν Σελευκιδῶν μέ πρω-
τεύουσα τήν Ἀντιόχεια» [...] Ὁ Δ. συγγέει τοὺς Ἀντιόχους τῆς Κομμαγηνῆς
μέ τοὺς πολύ γνωστότερους Ἀντιόχους τῆς δυναστείας τῶν Σελευκιδῶν»
(σσ. 280-281).

Ἀποσβολωτικό σχόλιο! Ὁ κ. Hunc συγλώθει ἐδῶ τά ἀσύγλωστα. Τό βέβαιο
εἶναι ὅτι δέν γνωρίζουμε ποιόν Ἀντιόχο ἐνοεῖ ὁ Καβάφης, τό βέβαιο ἐπίσης
εἶναι ὅτι οἱ Ἀντιόχοι τῆς Κομμαγηνῆς ὄχι μόνο δανεῖζονται τό ὄνομα ἀπό
τοὺς Ἀντιόχους τῶν Σελευκιδῶν ἀλλά ἔχουν συγγενικές σχέσεις μέ αὐτούς.
Ἄν ἤθελα νά μπλέξω τόν ἀναγνώστη σέ μιὰ λεπτομερή συζήτηση περὶ Ἀντιό-
χων θά χρειαζόμουν πολλές σελίδες. Περιορίζομαι νά παραπέμψω τόν κ.
Hunc στά δικά του λημέρια: “*Antiochus the Great of Syria brought Commagene
under Seleucid rule. Subsequent intermarriage permitted the kings of Commagene to*

claim Seleucid ancestry as well”, R.D. Sullivan, “The Dynasty of Commagene”, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 1978, II.8, σ. 736.

Ἐπίσης, παριστάνει ὅτι δέν βλέπει τό ἀμέσως ἐπόμενο σχόλιό μου: «Κομμα-
γηνή: Βασίλειο τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου στή Βόρεια Συρία, τό ὁποῖο περι-
ῆλθε στήν κυριαρχία τῶν Σελευκιδῶν ἐπί Ἀντιόχου Γ' τοῦ Μεγάλου· τό 17
μ.Χ. ἔγινε ἐπαρχία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καί ἀργότερα ἐπαρχία τῆς
Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἕως ὅτου τήν κατέλαβαν οἱ ἝΑραβες τό 638
μ.Χ.». Πέραν τούτων, νά εἶναι ἄραγε ἡ μεγαλύτερη ἔγνοια τοῦ ἀναγνώστη
ἡ ταυτότητα τοῦ πραγματικοῦ Ἀντιόχου; Ἀπορεῖ κανεῖς γιά τό μέγεθος τῆς
ματαιοσχολίας τοῦ κ. Hunc. Εἶπαμε ὅμως ὅτι αὐτό ὀφείλεται στά ἀλλότρια
κίνητρα πού τόν ὠθοῦν στήν παραφορά.

β. «Ὁ Δημηρούλης στό ποίημα “Τό 31 π.Χ. στήν Ἀλεξάνδρεια”»: «Εἶναι τό
ἔτος πού ἔγινε ἡ ναυμαχία στό ἝΑκτιο (κοντά στήν Πρέβεζα) καί κατά τήν
ὁποία ὁ Ἀντώνιος καί ἡ Κλεοπάτρα ἠττήθηκαν ἀπό τόν στρατό τοῦ Ὁκτά-
βιου. Πβ. Σαββίδη στό ἴδιο ποίημα: “Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 31 π.Χ., στή ναυ-
μαχία τοῦ Ἀκτίου, ἔξω ἀπό τήν Πρέβεζα, ὁ Ἀντώνιος [...] καί ἡ Κλεοπάτρα
[...] νικήθηκαν ὀριστικά ἀπό τόν Ὁκτάβιο”. Στήν προσπάθειά του νά παραλα-
λάξει τό κείμενο τοῦ Σ., ὁ Δ. προσέθεσε τή φράση “ἀπό τόν στρατό”, ἐνῶ θά
ἔπρεπε νά γράφει «ἀπό τόν στόλο», δεδομένου ὅτι δέν ἐνεπλάκησαν καθό-
λου πεζά στρατεύματα καί ἡ ἀναμέτρηση ἔλαβε χώρα ἐξ ὀλοκλήρου στή
θάλασσα [...] Λανθασμένη εἶναι καί ἡ ἐπανειλημμένη ἀναφορά, ἀπό τούς
Σ. καί Δ., στόν μετέπειτα αὐτοκράτορα Αὐγούστο ὡς “Ὁκτάβιο” ἀντί γιά
“Ὁκταβιανό”, ὅπως ὀνομάστηκε μετὰ τήν υἰοθεσία του ἀπό τόν Ἰούλιο Καί-
σαρα τό 44 π.Χ.» (σ. 281).

Τί νά πρωτοθαυμάσει κανεῖς σέ αὐτό τό ἀνοσιούργημα. Ὁ κ. Hunc προτείνει
στόν Μέγα Βάρδο Σαιξπῆρο νά πάψει νά ἀποκαλεῖ τόν Αὐγούστο μέ τό ἕνα
ὄνομά του (Ὁκτάβιος) καί νά τόν ἀποκαλεῖ μέ ἕνα ἄλλο ἀπό τά πολλά του
(Ὁκταβιανός). Λές καί εἶναι λίγοι ὅσοι ἐπιλέγουν τό πρῶτο ἀντί τό δεύτερο,
λές καί ὑπάρχει περίπτωση νά γίνει κάποιος μπερδεμα μέ ἄλλο ἱστορικό πρό-
σωπο. Ἕπονται ὅμως χειρότερα. Στή δική μου σημείωση ἀναφέρεται ὅτι στό
ἝΑκτιο ἔγινε «ναυμαχία» καί ἀναμετρήθηκαν «στρατοί». Ὁ κ. Hunc προφα-
νῶς θεωρεῖ ὅτι σέ μιά ναυμαχία οἱ στρατοί δέν εἶναι σέ πλοῖα ἀλλά... σέ
ἀεροπλάνα. Ἄγνοεῖ δηλαδή ὅτι τά πλοῖα εἶχαν ἵππεις καί πεζούς καί ὅτι
τό σκηνικό τῆς ναυμαχίας εἶχε καί κινήσεις στήν ξηρά. ἝΑλλωστε οἱ προετοι-
μασίες εἶχαν γίνει γιά μάχη στήν ξηρά.

Προχωρεῖ ὅμως ἀκόμη παραπέρα καί θεωρεῖ ὅτι τό σχόλιο εἶναι παρμένο
ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ Σαββίδη. Ἄναρωτιέμαι, μά τόν Δία, ὑπάρχει ἄλλος τρό-

πος, νά κάνει κανείς ένα σύντομο σχόλιο για ένα πολύ γνωστό ιστορικό γεγονός; Γιατί δέν κατηγορεί τόν Σαββίδη ότι άντέγραψε από κάποια έγκυκλοπαίδεια τής σειράς πού γράφει άκριβώς τά ίδια; Πρέπει νά όμολογήσω ότι τά έχω χάσει μέ τόν κ. Hunc. Πόσο χαμηλά μπορεί νά πέσει κανείς;

γ. «Σαββίδης στό ποίημα “*Che fece... il gran rifiuto*”: Τίτλος. Στίχος τοῦ Ντάντε (*Inferno*, III, 60), πού σημαίνει “έκεινος πού έκανε... τήν μεγάλη άρνηση”. ό Καβάφης παράλειψε τίς λέξεις *per villà* πού σημαίνουν “άπό δειλία”, και έβαλε στήν θέση τους άποσιωπητικά (Μ[αλάνος]). «Τό “*per villate*” [ή *villà*] βγήκε, διότι άκριβώς τό ποίημα πραγματεύεται ή ύπονοεί τήν έλλειψιν τοῦ *villate* (Καβάφης)». Δημηρούλης στό ίδιο ποίημα: «Τίτλος: “Εκεινος πού έκαμε... τή μεγάλη άρνηση”. Στίχος άπό τήν Κόλαση (III, 60) τοῦ Δάντη. Παραλείφθηκε ή φράση “άπό δειλία” (“*per villate*” ή “*per villà*”)». “Αν ό Δ. είχε έρευνήσει περαιτέρω τό θέμα, θά είχε διαπιστώσει τά έξής: ή φράση «*per villà*», πού δυστυχώς επικράτησε στή νεοελληνική βιβλιογραφία ως συμπλήρωμα τών άποσιωπητικών τοῦ καβαφικού τίτλου, δέν ύπάρχει στόν Δάντη. Στά χρόνια τοῦ Καβάφη ή φράση ήταν “*per villate*” και στίς σημερινές έκδόσεις είναι “*per villade*”. Συνεπώς, ό Καβάφης παραπέμπει σωστά, αλλά ό Μαλάνος άντικατέστησε τόν ποιητικό τύπο μέ τόν τύπο τής σύγχρονης ιταλικής» (σ. 282).

Τόσος μόχθος άνευ λόγου. Ό Καβάφης παρέλειψε μιá φράση άπό έναν στίχο τοῦ Δάντη, στίχο πού χρησιμοποίησε σέ τίτλο γνωστότατου ποιήματός του. Η φράση αυτή έχει τρεῖς ύπάρχουσες και γνωστές έκδοχές: “*per villate*”, “*per villà*”, “*per villade*”. Και οἱ τρεῖς σημαίνουν «άπό δειλία», όποτε τίποτε δέν αλλάζει ως πρός τό νόημα. “Όμως ό κ. Hunc κανοναρχεί έπιτιμητικά ότι έπρεπε νά «έρευνήσω περαιτέρω» για νά διαπιστώσω ότι «ή φράση “*per villà*” δέν ύπάρχει στόν Δάντη». Και όμως ύπάρχει. “Ας ρίξει, μεταξύ άλλων, μιá ματιά και στήν έγκυρη έκδοση: *La Divina Commedia di Dante Alighieri*. Testo critico della Società Dantesca Italiana riveduto, col commento scartazziniano rifatto da Giuseppe Vandelli, aggiuntovi il Rimario perfezionato di Luigi Polacco e indice de’ nomi propri e di cose notabili. Nona edizione, Hoepli, Milano, 1932, p. 23.

Πρέπει όμως νά κάνει κάτι και μέ τόν Σεφέρη ό όποιος, έπειδή άμέλησε νά «έρευνήσει περαιτέρω», αναφέρει και αυτός όλόκληρο τό σχετικό χωρίο τοῦ Δάντη μέ τό “*per villà*” φάτσα φόρα (βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, τ. Α’ (1974), σ. 389). Τώρα, πώς κατάφερε ό κ. Hunc νά ανακατέψει έμένα, τόν Σαββίδη, τόν Μαλάνο, τόν Καβάφη και τόν Δάντη για νά μήν πεί τίποτα, άποτελεῖ όντως μεγάλο κατόρθωμα.

δ) «Ὁ Δημηρούλης, ἐπειδὴ δὲν ἐλέγχει τὴν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Σαββίδη καὶ τῶν πηγῶν του, υἱοθετεῖ τὶς παραλείψεις ἢ τὰ λάθη του. Ἰδού δύο ἀκόμη παραδείγματα: Α) Δ. στό ποίημα “Ὁ Θεόδοτος”: Τίτλος: Θεόδοτος: δάσκαλος τῆς ρητορικῆς ἀπὸ τῆ Χίο, πρότεινε (τὸ 48 π.Χ.) στὸν Πτολεμαῖο ΙΓ’ (62-47 π.Χ.) τὴ δολοφονία τοῦ Πομπήιου (106-48 π.Χ.). [...] Πρβλ. Σ. στό ἴδιο ποίημα: “Ψευδοϊστορικό ποίημα. Ὁ Θεόδοτος, ρητοροδιδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Πτολεμαίου ΙΓ’, ἐσύστησε τὴν δολοφονία τοῦ Ρωμαίου πολιτικοῦ φυγάδα Πομπήιου (48 π.Χ.): δὲν γνωρίζω μαρτυρία ὅτι ἔφερε τὸ κεφάλι του στὸν Ἰούλιο Καίσαρα”. Ὁ Δ. ἀποδέχεται σιωπηρὰ τὴ δήλωση τοῦ Σ., ἐφόσον δὲν παραπέμπει στὴν πηγὴ τῶν στ. 10-12. Ὅμως τὸ ποίημα δὲν εἶναι ψευδοϊστορικό, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Σ. Τὸ 1997, στὴ σύντομη μελέτη μου μὲ τίτλο «Οἱ πηγές δύο καβαφικῶν ποιημάτων: “Ὁ Θεόδοτος” καὶ “Τὸ τέλος τοῦ Ἀντωνίου”, Ἑλληνικά 47: 131-133, ἐπισήμανα ὅτι ἡ ἐν λόγω μαρτυρία ὑπάρχει στὸν Πλούταρχο [...], Β) Δ. στό ποίημα «Τὸ τέλος τοῦ Ἀντωνίου» (στὴν κατηγορία Ἀδημοσίευτα ποιήματα: Ὀλοκληρωμένα): «[...] γνωστός ὁ δεσμός του [Ἀντωνίου] μὲ τὴν Κλεοπάτρα, ἰδιαίτερα ὅπως παραστάθηκε ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ στὴν τραγωδία Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα (στό ἔργο αὐτὸ παραπέμπει καὶ τὸ συγκεκριμένο ποίημα τοῦ Καβάφη)». [...]». Στὴν ὡς ἄνω ἐργασία μου εἶχα ἐπισημάνει ὅτι ὁ Σαίξπηρ καὶ ὁ Καβάφης ἀντλοῦν, ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἀπὸ τὸν Πλούταρχο [...] ἀλλὰ ὁ Δημηρούλης ἐπαναλαμβάνει τὴ λανθασμένη πληροφορία τοῦ Σ.» (σ. 283).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ κ. Hunc πῆρε λίγο ἀπότομα τὸν κατήφορο. Πῶς γνωρίζει ὅτι «ἀποδέχομαι σιωπηρὰ τὴ δήλωση τοῦ Σαββίδη» ὅτι τὸ συγκεκριμένο ποίημα εἶναι «ψευδοϊστορικό», ἀφοῦ δὲν τὸ γράφω. Πῶς εἶναι δυνατόν νά παραπλανήσω τὸν ἀναγνώστη μὲ κάτι πού δὲν λέω; Ἄς τὰ βρεῖ μὲ τὸν Σαββίδη, θὰ ἔχουν πολλὰ νά ποῦν. Ἐπίσης δὲν ἀντιλαμβάνομαι γιατί πρέπει νά ἀναζητήσῃ ἕνας ἐπιμελητὴς ὅλες τὶς πηγές τοῦ ποιητῆ. Δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ δουλειά του, παρὰ μόνο περιστασιακὰ καὶ βοηθητικὰ, καὶ πάντα μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι μπορεῖ νά σφάλλει. Καὶ πῶς εἶναι κανεὶς σίγουρος τί χρησιμοποίησε ἕνας ποιητὴς ἀπὸ ἄλλα κείμενα, τί συνδύασε ἢ παρέλειψε, τί τροποποίησε καὶ τί μεταμόρφωσε, ἰδιαίτερα σὲ ποιήματα πού δὲν δίνουν καλὸ πάτημα γιὰ κάτι τέτοιο;

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Καβάφης διάβαζε Πλούταρχο ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ μὲ τὸν Σαίξπηρ. Γιὰ παράδειγμα, γιατί οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ «Τέλος τοῦ Ἀντωνίου» «Κ’ εἶπε Νά μὴν τὸν κλαῖνε. Δέν ταιριάζουν τέτοια / Μά νά τὸν ἐξυμνοῦνε πρέπει μᾶλλον, / πού ἐστάθηγε μεγάλος ἐξουσιαστής, / κι ἀπέκτησε τὸς’ ἀγαθὰ καὶ τόσα. / Καὶ τώρα ἄν ἔπεσε, δέν πέφτει ταπεινά, / ἀλλὰ Ρωμαῖος ἀπὸ Ρωμαῖο νικημένος» νά μὴ συσχετιστοῦν μὲ τοὺς ἐπόμενους ἀπὸ τὸ Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα τοῦ Σαίξπηρ: “The miserable change now at my end / Lament

nor sorrow at, but please your thoughts / In feeding them with those my former fortunes, / Wherein I lived the greatest prince o' th' world, / The noblest, and do now not basely die, / Not cowardly put off my helmet to / My countryman—a Roman by a Roman / Valiantly vanquished”. Καί πάλι μέ δισταγμό μεγάλο, ἐφόσον δέν μπορεῖς νά ξέρεις τί ἄλλο διάβασε ὁ Καβάφης, ὅπως δέν μπορεῖς νά ξέρεις πῶς θά ἦταν τό ποίημα ἄν τό ὀλοκλήρωνε καί τό δημοσίευε, ἀφοῦ ἀνήκει στά ἀνολοκλήρωτα ποιήματά του.

Ὁ κ. Hunc δέν ἔχει τέτοιους ἐνδοιασμούς, μᾶς παραπέμπει μάλιστα στόν ἑαυτό του, ὁ ὁποῖος εἶναι πάντα σωστός καί ἔχει πάντα δίκιο. Τώρα ἐπιτέλους φωτίζονται ὅλα. Ἡ φασαρία ἐγινε γιατί ἀγνοήθηκαν τά σπουδαιογραφήματά του περί τῶν «πηγῶν» τοῦ Καβάφη (φιλολογική συνήθεια πού ἐτίναξε τά κῶλα κάτι δεκαετίες πίσω). Ἔπρεπε ὅμως νά βρεῖ κάποια ἀφορμή γιά νά μᾶς θυμίσει τή σπουδαία συμβολή του στήν ἐπιστημονική ἔρευνα, χωρίς καθόλου νά ὑποψιάζεται ὅτι πέτυχε τό ἀντίθετο: νά γίνει φονεύς τῆς ποιήσεως καί βασανιστής τοῦ Καβάφη, ταυτόχρονα.

ε) «Στό ποίημα “Μάρτιαι Εἶδοί” καί στόν στ. 7 “ἔτσι περιωνύμου ἀνθρώπου σχῆμα ὅταν λάβεις”, ὁ Δημητρούλης ἀποδίδει τή λέξη σχῆμα ὡς “μορφή”, πού δέν δίνει νόημα. Ἐξαιρετική ἡ ἀγγλική μετάφραση τοῦ Σαχπέρογλου “invested with the authority of such a famous man”. Οἱ Keeley / Sherrard μεταφράζουν “when you assume the role of someone that famous” καί ἡ Yourcenar “Quand tu accèderas !à ton rang d’homme illustre”», (σ. 285).

Ὁ ἐπιμελητής δέν μεταφράζει στά σχόλια του, ἀπλῶς δίνει συνώνυμα ἢ ἐπεξηγήσεις γιά νά βοηθήσει τόν ἀναγνώστη. Καί αὐτό, κατά τή δική μου γνώμη, πρέπει νά γίνεται μέ προσοχή, δηλαδή κατ’ οἰκονομίαν. Ἡ παράθεση μεταφράσεων ἀπό τόν κ. Hunc εἶναι τελείως ἄστοχη, γιατί οἱ μεταφραστές πού ἀναφέρει ἀποδίδουν ὀλόκληρη τή φράση «σχῆμα περιωνύμου ἀνθρώπου». Ἐγώ δίνω στόν ἀναγνώστη (κυρίως τόν νεότερο) ἕνα συνώνυμο τοῦ «σχῆματος» καί τόν ἀφήνω νά κάνει τή σύνδεση μέ τό ἐπίθετο «περιώνυμος», τοῦ ἀφήνω δηλαδή περιθῶριο νά λειτουργήσει ἡ ποιητική του εὐαισθησία καί τό γλωσσικό του ἔνστικτο. Ὁ κ. Hunc δέν μᾶς λέει πῶς θά ἀπέδιδε ὁ ἴδιος τό «σχῆμα» στά ἑλληνικά. Θά δεχόταν ἄραγε τά «ἐξουσία», «κύρος», «ρόλος» καί τά παρόμοια; Μᾶς ἀφήνει ἐν ἀπορίᾳ. Ὁ κ. Hunc γνωρίζει πότε νά σιωπᾷ.

«Στό ποίημα “Σοφοί δέ προσιόντων” ὁ Δημητρούλης διατηρεῖ τό ρῆμα “αἰσθάνονται” τοῦ φιλοστράτειου παραθέματος, διορθώνοντας ἔτσι τόν Καβάφη, ὁ ὁποῖος στό σῶμα τοῦ ποιήματος ὀρθά τό ἀποδίδει ὡς “ἀντιλαμβάνονται”», (σ. 285).

Εἶναι ἀπαραίτητο ἐδῶ νά παραθέσω ἀκριβῶς τό ποίημα ἀπό τή δική μου ἔκδοση:

ΣΟΦΟΙ ΔΕ ΠΡΟΣΙΟΝΤΩΝ

«Θεοὲ μὲν γὰρ μελλόντων, ἄνθρωποι δὲ γιγνομένων, σοφοὶ
δὲ προσιόντων αἰσθάνονται».

Φιλόστρατος, *Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον*, VIII, 7.

Οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν τὰ γινόμενα.
Τὰ μέλλοντα γνωρίζουν οἱ θεοί,
πλήρεις καὶ μόνοι κάτοχοι πάντων τῶν φώτων.
Ἐκ τῶν μελλόντων οἱ σοφοὶ τὰ προσερχόμενα
ἀντιλαμβάνονται. Ἡ ἀκοή

αὐτῶν κάποτ' ἐν ὥραις σοβαρῶν σπουδῶν
ταράττεται. Ἡ μυστικὴ βοή
τοὺς ἔρχεται τῶν πλησιαζόντων γεγονότων.
Καὶ τὴν προσέχουν εὐλαβεῖς. Ἐνῶ εἰς τὴν ὁδὸν
ἔξω, οὐδὲν ἀκούουν οἱ λαοί.

Ἐπιγραφή (μτφρ.): «Οἱ θεοὶ αἰσθάνονται τὰ μελλούμενα, οἱ ἄνθρωποι τὰ τω-
ρινὰ καὶ οἱ σοφοὶ τὰ ἐπικείμενα».

Τό σχόλιο τοῦ κ. Hunc εἶναι μνημεῖο κριτικῆς ἀβελτηρίας. Τυφλώνεται τόσο ἀπό τό πάθος τῆς ἐκδίκησης, ὥστε δέν διαβάζει κἀν. Ὁ Καβάφης ὡς ποιητής παίρνει τό ἀπόσπασμα τοῦ Φιλόστρατου καὶ ἐκεῖ ὅπου ὁ τελευταῖος χρησιμοποιεῖ μόνο ἓνα ρῆμα (τό «αἰσθάνονται») γιά ὅλους (θεοὺς, ἀνθρώπους καὶ σοφοὺς), ὁ ἴδιος χρησιμοποιεῖ δύο: «οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ θεοὶ γνωρίζουν», «οἱ σοφοὶ ἀντιλαμβάνονται». Ἔως ἐδῶ πᾶμε καλά, ὁ Καβάφης ἀσκεῖ, ὅπως πάντα, ἐπινοηματικά τά ποιητικά του δικαίωματα. Ἀπό ποῦ συμπεραίνει ὁ κ. Hunc ὅτι ὁ ἐπιμελητής «διορθώνει» τόν Καβάφη· τό μόνο πού κάνει εἶναι νά μεταφράζει τό ἀπόσπασμα τοῦ Φιλόστρατου, διατηρώντας καὶ στή σημερινή νεοελληνική τό νόημα τοῦ ρήματος «αἰσθάνονται». Δημιουργεῖ αὐτό κάποιον πρόβλημα κατανόησης στόν ἀναγνώστη; Μήπως ἔπρεπε ὁ κ. Hunc ἐκτός ἀπό τά λατινικά λεξικά νά χρησιμοποιεῖ καὶ τά λεξικά τῆς νεοελληνικής; Ἐδῶ ὅμως κρύβεται ἡ πραγματικὴ πρόθεση: Ἄν διαβάσει κανεὶς τό σχόλιο τοῦ κ. Hunc χωρίς νά ἔχει μπροστά του τό ποίημα, τί θά καταλάβει; Ἀπολύτως τίποτε. Καὶ ὅμως, θά κρατήσῃ μιὰ ἀμυδρὴ ἀλλά ἀρκετά δυσάρεστη ἐντύπωση, ὅτι κάποιος παραποιεῖ τόν Καβάφη, ὅτι κάτι δέν πάει καλά

μέ την έκδοση του Ἐποδιοπομπαίου. Κανονικά ἔπρεπε νά χρησιμοποιήσω μόνο αὐτό τό ἐξωφρενικό παράδειγμα καί νά μὴν ἀσχοληθῶ ἄλλο μέ τόν κ. Hunc, ὅμως μοῦ περισσεύουν πολλά ράμματα καί λέω νά μὴν πᾶνε χαμένα.

«Στό ποίημα “Γιά τόν Ἀμμόνη, πού πέθανε 29 ἐτῶν, στά 610” καί στόν στ. 3 “Κάτι πολύ καλαίσθητον καί λειῖον” ὁ Δημηρούλης μεταφράζει τό ἐπίθετο “λειῖον” ὡς “ἰσορροπημένο, χωρίς λάθη”, ἐνῶ προφανῶς σημαίνει “καλοδουλεμένο” ἢ κάτι ἀνάλογο» (σσ. 285-286).

Τό «κάτι πολύ καλαίσθητον καί λειῖον» ἀναφέρεται σέ στίχους πού κάποιος Ραφαήλ παροτρύνεται νά γράφει ὡς ἐπιτύμβιο τοῦ Ἀμμόνη πού χάθηκε νέος. Ὅπως τό ἀναφέρει ὁ κ. Hunc θά νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρόκειται γιά κάποιο ἀντικείμενο ἢ κόσμημα. Πρόκειται ὅμως γιά ποιητική γραφή. Τό τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Καβάφης εἶναι ζήτημα εἰκασίας. Σίγουρα ὅμως ἐννοεῖ κάτι καλό, ἐπομένως κάτι «ἰσορροπημένο, χωρίς λάθη». Δέν θά εἶχα πρόβλημα μέ τό «καλοδουλεμένο ἢ κάτι ἀνάλογο» ἀλλά θεωρῶ ὅτι τό νόημά του περιέχεται ἤδη στό «καλαίσθητον». Ὅπως καί ἂν ἔχει τό πράγμα πρόκειται γιά μιὰ ἀκόμη ἐκκωφαντική ἀστοχία τοῦ κ. Hunc.

«Στόν στ. 8 τοῦ ποιήματος “Κάτω ἀπ’ τό σπίτι” ὁ Δημηρούλης ἀποδίδει τό “ὠραΐσθηκαν” ὡς “ὠραιοποιήθηκαν”, ρῆμα πού ὅμως δηλώνει κάτι πού φαίνεται ἀλλά δέν εἶναι ὠραῖο. Ὁ Σ. δίνει “ἔγιναν ὠραῖα”, “καλλωπίσθησαν”, καί φυσικά ὑπάρχει τό ἀπλούστερο “ὁμόρφυναν”» (σ. 286).

Τά λεξικά τῆς ἐποχῆς τοῦ Καβάφης ἀλλά καί τά προγενέστερα ἀποδίδουν τό «ὠραΐζω» ὡς «καλλωπίζω, στολίζω, ἐξωραΐζω». Ἐπειδὴ ὅμως τό ἐν λόγῳ ποίημα ὠραιοποιεῖ κάτι πού συνέβη στό παρελθόν, δηλαδή κάνει τό ὠραῖο ἀκόμη πιό ὠραῖο, θεώρησα ὅτι τό «ὠραιοποιήθηκαν» εἶναι πιό κατάλληλο ἀπό ἄλλα συναφῆ ρήματα γιά νά ἀποδώσει μιὰ τέτοια λειτουργία τῆς μνήμης. Ἐννοεῖται ὅτι τό «ὠραιοποιῶ», σέ αὐτά τά συμφραζόμενα, δέν σημαίνει «κάτι πού φαίνεται ἀλλά δέν εἶναι ὠραῖο», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ κ. Hunc, ἀλλά «κάτι πού παρουσιάζεται μέ ὠραῖο τρόπο, παραλείποντας ἄσχημες, δυσάρεστες ἢ ἐνοχλητικές πλευρές», (τό λεξικό). Τό «ὁμόρφυναν» τοῦ κ. Hunc δέν εἶναι κακό, χάνεται ὅμως ἔτσι ἡ προοπτική τοῦ χρόνου.

στ) «Στά “Ἀδημοσίευστα-Ἀνολοκλήρωτα” ποιήματα ἐντόπισα ἓνα ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα λάθη, ἀπό αὐτά πού συνοφίζουν τίς ποικίλες ἀδυναμίες τοῦ ὑπομνήματος. Πρόκειται γιά τό ποίημα πού τιτλοφορεῖται “Hunc deorum templis”. [...] Ἡ μετάφραση τοῦ ἐπεισοδίου ἔχει ὡς ἐξῆς: “μιὰ τυφλή γριουλά, [ὅταν ἄκουσε τόν θόρυβο καί τίς ἐπευφημίες κατά τῆ θερμῆ ὑποδοχῆ τοῦ Ἰουλιανοῦ,] ρώτησε ποιός ἦταν αὐτός πού μῆκε [στήν πόλη]· ὅταν ἔμαθε

ὅτι ἦταν ὁ Καῖσαρ Ἰουλιανός, ἀναφώνησε ὅτι αὐτός θά ἀναστύλωνε τούς ναούς τῶν θεῶν” (*Tunc anis quaedam orba lumine, cum percontando quisnam esset ingressus, Julianum Caesarem compererat, exclamavit hunc deorum templa reparaturum*). Ἐκεῖ πού σίγουρα ὑπάρχει λάθος, καί μάλιστα σοβαρό, εἶναι στή μετάφραση πού δίνει ὁ Δ.: “ἐδῶ οἱ ναοί τῶν θεῶν”. Ὁ Δ. διάβασε τή λατινική φράση ἐκτός τῶν συμφραζομένων της, δέν ἀνέτρεξε στή μετάφραση καί στό πρωτότυπο πού ὑπάρχουν στήν προηγούμενη σελίδα (239) τῆς ἔκδοσης τῆς Lavagnini ἀπό αὐτήν στήν ὁποία παραπέμπει (240) καί, τέλος, δέν συμβουλεύτηκε κάποιον εἰδικότερο ἢ ἔστω ἓνα λεξικό, μέ ἀποτέλεσμα νά ὑποπέσει στήν ἐξῆς παρανόηση: νά ἐκλάβει τόν τύπο “hunc” (αἰτιατική ἐνικῆ τοῦ ἀρσενικοῦ τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας *hic, haec, hoc*) ὡς ἐπίρρημα πού σημαίνει “ἐδῶ” (*hic*). Ἐξαιτίας τῆς ἀδικαιολόγητης σύγχυσης ἀνάμεσα στήν ἀντωνυμία *hic* καί στό ἐπίρρημα *hic* καί τῆς μετάφρασης τῶν ὑπόλοιπων λέξεων τοῦ τίτλου ἐρήμην τῶν συμφραζομένων τους, προσέκυψε ἡ ἀσυνάρτητη φράση “ἐδῶ οἱ ναοί τῶν θεῶν”. Αὐτό τό ἀναλυτικό παράδειγμα καταδεικνύει πόσο ἀπαιτητική εἶναι, ἀπό φιλολογική ἄποψη, ἡ σύνταξη ἑνός ὑπομνήματος στά ποιήματα τοῦ Καβάφη» (σ. 288).

Πολύ κακό γιά τό τίποτα. Ἄνεργάτιστες ὑποθέσεις γιά τό τί εἶδα καί τί δέν εἶδα ἀπό τήν ἔκδοση τῆς Lavagnini.⁷ Δολιχοδρομίες στή λατινική γραμματική ἄνευ λόγου. Συμπεράσματα στηριγμένα σέ κάθε εἶδους φαντασίωση. Δέν χρειάζεται ὁ κ. Hunc νά κουράζεται ἄσκοπα. Οὐτέ νά ἐπιδεικνύει τή λατινική του παιδεία μέ τέτοιες τζούφιες πιρουέτες. Τά πάντα ἦταν γνωστά γι’ αὐτό τό ἀδημοσίευτο καί ἀνολοκλήρωτο ποίημα. Ἀπομένει μόνο τό ἐρώτημα: Γιατί τό μετάφρασα ἔτσι; Μά γιατί λείπει τό *reparaturum*. Ἄν δέν ἔλειπε, θά μπορούσε νά μεταφραστεῖ ὁ τίτλος «Αὐτός θά ἀναστύλωσει τούς ναούς τῶν θεῶν». Τό «ἀναστύλωσει» ὁμως δέν ὑπάρχει, ὅποτε στόν τίτλο ἔχουμε «Αὐτός τούς ναούς τῶν θεῶν». Ἡ δική μου ἀπόδοση ὀφείλεται ἀκριβῶς στήν ἀμηχανία μου μπροστά στόν ἀκατανόητο τίτλο τοῦ ποιήματος. Μή θέλοντας

7. Ὅσα γράφει ὁ κ. Hunc, γιά τόν τρόπο πού ἀντιμετώπισα τά «ἀδημοσίευτα-ἀνολοκλήρωτα» ποιήματα τοῦ Καβάφη, πού εἶναι γνωστά καί ὡς «ἀτελῆ» (ἔκδοση Lavagnini), ἀποτελεῖ ὑψηλό δείγμα παρανοϊκῆς φλυαρίας. Ἐπιγραμματικά, ἄς σημειώσω κάποια στοιχειώδη: α) ὅταν μιά ἐκδοχή ἀποκαλεῖται «τελευταία» ἀλλά χρησιμοποιεῖται ἀπό μεταφραστές, ἐπιμελητές καί μελετητές ὡς ὀριστική (ἄλλωστε ἔτσι ἐμφανίζεται), τότε γιά τούς ἀναγνώστες εἶναι «τελική» κάτι τέτοιο δέν ἀποκλείει νά ὑπάρξουν καί ἄλλες «τελικές» ἐκδοχές, πάντα καταλήγουμε σέ κάτι τελικό ὅταν ἐκδίδουμε ἓνα κείμενο, β) ὁ μόνος τρόπος νά κάνει κανεῖς πιστή μεταγραφή ἑνός (προβληματικοῦ) χειρογράφου εἶναι ἡ διπλωματική ἔκδοση, σέ ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἡ φιλολογική ἐργασία ἀπό τήν προσωπική ἐρμηνεία καί τήν ὑποκειμενική αἰσθητική· μέ ποίηση ἔχουμε νά κάνουμε ὅχι μέ ραπανάκια, γ) ὅταν λέω ὅτι ἡ δική μου πρόταση εἶναι «ἐρμηνευτική δοκιμή» καί ὄχι καινούργια ἔκδοση αὐτῶν τῶν ποιημάτων, τί ἀντιλαμβάνεται ὁ κ. Hunc, ὅτι ἔχω ὑποσχεθεῖ κριτική ἢ διπλωματική ἔκδοση; Ἄδυνατῶ νά τόν παρακολούθησω σέ τέτοιες ἀνοίξεις παρορμήσεις, κατανοῶ ὁμως τό μέγεθος τῆς συγχύσεως του.

νά διορθώσω τόν Καβάφη (καί νά δεχτῶ τούς μύδρους τοῦ κ. Hunc) ἐπέλεξα ἐκεῖνη τήν ἐκδοχή πού κάπως συνδέει τό ποίημα μέ τόν τίτλο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οὔτε ἡ Lavagnini, οὔτε βέβαια ὁ κ. Hunc, ἐπιχειροῦν νά μεταφράσουν τόν τίτλο. Εἶναι εὐκολο νά κατακρίνεις κάποιον γιά κάτι πού ὁ ἴδιος δέν τολμᾷς νά κάνεις. Βολεύει. Αὐτό διέπραξε ὁ κ. Hunc θεωρώντας, ἐσφαλμένα, ὅτι τά λατινικά μου δέν εἶναι ἐπαρκῆ γιά τήν περίσταση. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ὁ ἐν λόγω τίτλος κοσμεῖ, ὡς τίτλος πάλι, τό βασανιστικό κείμενό του, σημαίνει ὅτι θεωρεῖ πῶς αὐτό τό «λάθος» εἶναι ἐξαιρετικά κρίσιμο. Μέ ἄλλα λόγια, ὅταν ξεχωρίζεις κάτι καί τό τονίζεις, σημαίνει ὅτι προτείνεις νά καταδικαστεῖ κάποιος μέ αὐτό τό παράδειγμα ὡς κορυφαῖο πειστήριο. Τό μόνο πού μπορῶ νά πῶ εἶναι: caveat lector!

ζ) «Ὁ Δ. ἀποδίδει τή λέξη “σωφροσύνη” (φρόνηση, κοσμιότητα, ἐγκράτεια κ.ἄ.) ὡς “σοφία”, ἐπειδή νομίζει ὅτι ἡ πρώτη εἶναι λόγιο συνώνυμο τῆς δευτέρας καί ὅτι ὀφείλει νά τήν ἀπλοποιήσει γιά τόν σύγχρονο ἀναγνώστη. Ὅποιος, ὅμως, ἔχει ἀπλῶς διαβάσει τόν πλατωνικό Χαρμίδη, εἴτε εἶναι κλασικός φιλόλογος εἴτε ὄχι, γνωρίζει ὅτι ὀλόκληρος ὁ διάλογος περιστρέφεται γύρω ἀπό τίς ἀπόπειρες γιά ὀρισμό τῆς ἔννοιας τῆς σωφροσύνης, ἡ ὁποία φυσικά μνημονεύεται παντοῦ καί πάντοτε μέ αὐτό τό ὄνομα» (σσ. 280-281).

«Ὁ Δημάρατος: βασιλιάς τῆς Σπάρτης· ἔχασε τόν θρόνο τῆς Σπάρτης, ὅταν συνωμότησαν ἐναντίον του ὁ Λεωτυχίδης καί ὁ συμβασιλέας Κλεομένης Α΄, οἱ ὁποῖοι δωροδόκησαν τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν γιά νά στηρίξουν τόν ἰσχυρισμό τους ὅτι ὁ Δημάρατος δέν ἦταν τέκνο τοῦ Ἀρίστωνος [...]. Στήν προσπάθειά του νά ἀλλάξει τή διατύπωση τοῦ Σαββίδη, ὁ Δ. δέν ἔδωσε σημασία στό γεγονός ὅτι ὁ Σ., στό ἀντίστοιχο σχόλιο, γράφει «ὁ συμβασιλιάς του [Δημάρατου], Κλεομένης Α΄, δωροδόκησε τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν καί συνωμότησε μέ τόν Λεωτυχίδη [...]. Πράγματι, σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση τοῦ Ἡροδότου (6,66) ὁ Λεωτυχίδης δέν εἶχε ὁποιαδήποτε ἀνάμειξη στήν ἐκμαίευση τοῦ εὐνοϊκοῦ χρησμοῦ ἀπό τήν Πυθία» (σ. 281).

Γιά νά μήν ταλαιπωρῶ ἄλλο τούς ἀναγνώστες καί τίς ἀναγνώστριες, καί παρότι ἔχω ἀρκετές δικαιολογίες, κατά τό μᾶλλον ἢ ἥττον πειστικές, θά δεχτῶ νά διορθώσω τή λέξη «σοφία» μέ τή «σωφροσύνη», καί νά κάνω τό «δωροδόκησαν» νά ἀναφέρεται μόνο στόν Κλεομένη Α΄, δηλαδή «δωροδόκησε». Ἡ ἀγωγή μου ἀπαιτεῖ νά εὐχαριστήσω τόν κ. Hunc τόσο γιά τήν ἐξαντλητική προσοχή μέ τήν ὁποία διάβασε τό πόνημά μου ὅσο καί γιά τίς συγκεκριμένες ὑποδείξεις. Δέν χρειαζόταν ὅμως νά ἀποδυθεῖ σέ τέτοιον τιτάνιο ἀγῶνα καταδίκης, θά ἀρκοῦσε ἕνα ἀπλό μήνυμα ἢ ἐπιστολή μέ τίς παρατηρήσεις του, τίς ὁποῖες θά ἐνσωμάτωνα σέ μελλοντική ἀνατύπωση, ἀναγνωρίζοντας τήν ὀφειλή.

Αυτό απαιτεί ή στοιχειώδης ακαδημαϊκή δεοντολογία και αυτό πράττουν οι σοβαροί άνθρωποι εντός και εκτός χώρας. Ο ίδιος τό έχω κάνει πολλές φορές, και όχι μόνο μέ γραπτά γνωστών, φίλων ή συναδέλφων. Έτσι έπραξαν πολλοί έπιμελείς άναγνώστες τής δικής μου έκδοσης, τούς όποιους εύχαριστώ και από εδώ. Πρός τί ό κ. Hunc επιδεικνύει τέτοιο άνοικονόμητο μένος; Νά θυμίσω εδώ ότι ποτέ δέν έγγραφα έναντίον κάποιου μέ τόσο πάθος ούτε ποτέ αντιμετώπισα τά κείμενα, ακόμη και τών πιό φανατισμένων αντιπάλων μου, μέ τέτοια άρρωστημένη κακοπιστία. Γενικά ποτέ δέν άσχολήθηκα μέ τά κείμενα όσων έχουν κάνει επάγγελμα τήν έναντίωσή τους μαζί μου. Για πολλούς, αλλά κυρίως για έναν άπλό λόγο: δέν μέ άφορούν.

8.

Μέ αυτά, και μέ άλλα περιτρίμματα σχολιασμού, καταλήγει επιτέλους ό κ. Hunc στήν έτυμηγορία: ή έκδοση του Δημηρούλη είναι «φτωχή» σέ σχολιασμό («στεγνό ύπόμνημα σχολικού τύπου, πού δέν ταιριάζει καθόλου μέ τίς ύψηλές άπαιτήσεις τής καβαφικής ποιήσης») (σσ. 281-282), ό έπιμελητής «έχει μιάν έξ άποστάσεως σχέση μέ τήν καβαφική ποίηση [...] σχέση πού βασίζεται στή θεωρία και σέ γενικότητες» (σ. 284) ή έκδοση εν γένει «δέν διαθέτει ούτε πληρότητα ούτε έγκυρότητα, [...] δέν είναι αξιόπιστη – και όχι μόνο γιατί περιέχει έξόφθαλμα λάθη και τή χαρακτηρίζει έλλειψη μεθοδολογίας και αντιδεοντολογική χρήση τών πηγών» σ. 290), συνελόντι είπειν: πρόκειται για «όπισθοδρόμηση» (σ. 279, δύο φορές)⁸, τόσο μεγάλη ώστε πάει πίσω ακόμη και από τήν έκδοση Σαββίδη (αυτό δά έλειπε!).

Επιτέλους φτάσαμε στον πραγματικό στόχο πού δέν είναι άλλος από τή συκοφαντία και τή δυσφήμιση. Αυτές όμως είναι ύπόθεση τών δικαστηρίων και όχι τής επιστήμης. Άποτελεί άσυγχώρητη άναισχυντία νά αντιμετωπίζει κανείς τό έργο του άλλου μέ τόση άπερισκεψία και δολιότητα. Προφασίζεται ότι ύπηρετεί τήν έπιστημονική αντικειμενικότητα, ενώ στήν πραγματικότητα διαστρέφει, άποκρύπτει και παραπλανεί. Στόχος του κ. Hunc δέν ήταν νά κρίνει μιá καινούργια έκδοση του Καβάφη αλλά νά άποτρέψει τό κοινό νά πλησιάσει (πόσο μάλλον νά άγοράσει) τήν έκδοση του Δημηρούλη. Γι' αυτό τον θεωρώ έσαεί ύπόλογο άπέναντί μου.

8. Δέν είναι τυχαίο ότι τήν ίδια φρασεολογία χρησιμοποίησε στο παρελθόν και άλλος φωστήρας τών γραμμάτων, αξιολογώντας δήθεν τή δική μου έκδοση του Κάλβου (Ευριπίδης Γαργαντούδης, «Ποητικίζουσα ρητορεία και επιδεικτική αυταρέσκεια», έφ. Τά Νέα“Βιβλιοδρόμιο”, 31 Ιουλίου 2010). Πρόκειται για έντυπιακή σύμπτωση σέ έπίδειξη μικροπρεπούς προχειρότητας ή όποια συμπυκνώνει τή δήθεν έπιστημονική κρίση σέ ένα πολιτικάντικο σλόγκαν: «Ό,τι κάνει ό Δημηρούλης είναι όπισθοδρόμηση, ό,τι κάνουμε έμεις είναι τό άνέστερο φώς τής λογισούσης του μέλλοντος». Άκολουθούν τύμπανα θριάμβου! Τό κοινό έκστασιάζεται! Όλοι είναι εύχαριστήμενοι! Μάλιστα... Σκηνοθετική όδηγία: Καμαρότε! Τό δοχείον...

ΣΚΗΝΗ ΕΚΤΗ

9.

Είναι ώρα νά αφήσουμε τόν κ. Hunc νά βυσοδομεί με «τεκμήρια» καί «πηγές» καί νά πάμε στήν κ. Pop, ἡ ὁποία συνέγραψε μνημειώδη βιβλιοκρισία μέ τόν συναρπαστικό τίτλο «Ὁ πόπ Καβάφης». Ἡ μέθοδος στήν περίπτωσή της εἶναι ἡ γνωστή «πρέπει νά γράψω γιά νά ὑπάρξω...» ἢ διαφοροτικά: κρατῶ τούς τύπους, δέν παρασύρομαι σέ ἀκρότητες, ἀναγνωρίζω κάποια θετικά, ἀλλά σιγά σιγά καθοδηγῶ τόν ἀναγνώστη, ἔτσι ὥστε, ὅταν φτάσει στό τέλος, νά ἀποχωρήσει μέ μιὰ δυσάρεστη γεύση στά χεῖλη, ἡ ὁποία μεταφράζεται τελικά σέ παραίνεση «μακριά ἀπό αὐτή τήν ἔκδοση» καί, ταυτόχρονα, σέ παρότρυνση «πίσω στήν ἔκδοση Σαββίδη».

Τό σύνθημα καί ἐδῶ λέει: Ὅχι στήν «ὀπισθοδρόμηση» τοῦ Πατροκτόνου, μήν ἐγκαταλείπετε τά γνωστά καί καθιερωμένα. Δικαιῶστε τόν δυστυχή Πατέρα! Ἡ διαβεβαίωση εἶναι συγκινητική. Ὁ Σαββίδης ἐξέδιδε τόν Καβάφη γιά τήν ψυχή του καί τό ἰδεῶδες τῆς ποίησης, ἐνῶ ὁ Δημηρούλης κάνει ἐμπόριο, στόχος του εἶναι οἱ φοιτητές καί, τέλος πάντων, τό κέρδος. Θεωρεῖ ὡς ἐκ τούτου ὅτι τό «ἐγχείρημα εἶναι ἐκδοτικό καί ἐμπορικό» (προφανῶς τά ἄλλα ἐγχειρήματα πού γνωρίζει ἔγιναν γιά τά μάτια τῆς ἀφιλοχρήματης φιλολογίας), ὑπονοώντας ὅτι ἡ ἀφεντιά μου θά εἶχε, ἀνάμεσα στά ἄλλα, κατά νοῦ νά βρεῖ τρόπο νά θεραπεύσει τήν ἀναργυρία του. Τέτοια ἀποφθέγγεται ἡ κ. Pop, παριστάνοντας τήν πανεπιστημιακό καί γνωρίζοντας ὅτι ὁ ἐσμός στόν ὁποῖο ἀνήκει θά προτιμοῦσε νά μή διδάξει καθόλου Καβάφη, παρά νά χρησιμοποιήσει τόν Καβάφη τοῦ Δημηρούλη. Ἀπόδειξη οἱ πωλήσεις τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου πού ἔχω στά χέρια μου τρία χρόνια τώρα. Ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, τό ἀκαδημαϊκό σύμπαν ἀσπάζεται μέ πάθος τό παρελθόν, ἀκόμη καί ὅταν δέν βολεύεται μέ αὐτό.

Τό ἐπίπεδο μοιάζει νά εἶναι κάπως καλύτερο ἀπό ἐκεῖνο τοῦ κ. Hunc, ἀλλά πρόκειται γιά ὀφθαλμαπάτη. Ὁ κ. Hunc δέν κρύβεται, φανερώνεται ἀμέσως καί γνωρίζεις ἐξαρχῆς μέ τί ἔχεις νά κάνεις. Σιχαίνεται τόν Καβάφη τοῦ Δημηρούλη καί τό λέει, πότε μέ διεστραμμένα φιλολογικά ξόμπλια καί πότε μέ κριτικές τζιριτζάντζουλες, ἀλλά ἐπί τό πλεῖστον μέ δύσκολα μεταμφιεσμένη ἀπέχθεια. Πρόκειται γιά ἄνθρωπο πού θέλει νά ἐμφανίζεται ὡς ἐχθρός καί αὐτό εἶναι ὠφέλιμο, κάποτε καί χρήσιμο. Πρέπει νά ἀναγνωρίσω τήν ὀφειλή στόν κ. Hunc: εἶναι σαφές στήν ἀντιπαλότητά του. Τόν εὐγνωμονῶ πού μοῦ δίνει τήν εὐκαιρία νά πῶ ὅτι ἀνήκουμε σέ διαφοροτικούς πλανῆτες.

Ἡ κ. Pop ὅμως μπερδεύει τό σκηνικό, πάει νά πει κάτι καλό ἀλλά δέν τῆς βγαίνει, τήν ἴδια στιγμή πού δοκιμάζει, τό ἀποσύρει. Μοιάζει σάν νά δίνει

ἐξετάσεις σέ ἀνώτερα στελέχη τοῦ κύκλου πού περιμένουν νά δοῦν ἄν εἶναι καλό παιδί καί τά εἶπε ὅλα σωστά. Ἡ κ. Ρορ ἔχει μπερδέψει τόν πράκτορα μέ τόν εἰσπράκτορα, μετεωρίζεται μέ ἕναν τρόπο πού λές «ὅπου νά ἴναι θά πέσει». Αὐτό εἶναι τό στίγμα τῆς. Στό χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ. Συμπάσχω ἀλλά δέν τήν κατανοῶ. Ὡς καλή μαθήτρια δίνει λεπτομερεῖς πληροφορίες γιά τήν εἰσαγωγή, φροντίζει ὅμως νά βάζει σέ τακτά διαστήματα διάφορες σφήνες πού νά ἀφήνουν ὑπόνοιες τοῦ τύπου «προσοχή, κάτι τρέχει ἐδῶ».

Ἐναφέρεται ἐπίσης στίς μὴ θετικές κρίσεις γιά τίς ἄλλες ἐκδόσεις μου (Σολωμός, Κάλβος), χωρίς ὅμως νά μνημονεύει καί τίς ἀπαντήσεις μου. Αὐτό λέγεται ἀντικειμενική κρίση καί ἀκαδημαϊκή ἐντιμότητα. Ἡ κ. Ρορ εἶναι ἀπρόθυμα περιγραφική, ὅταν ἀναφέρεται στή δική μου ἐκδοση τοῦ Καβάφη, ἀδίστακτα ὅμως ἐπαινετική ὅταν ἀναφέρεται στίς κατεστημένες ἀξίες τῆς ἐπιστήμης πού διακονεῖ. Ἡ κ. Ρορ πρέπει νά εἶναι μιά διχασμένη προσωπικότητα.

10.

Ἡ κωμωδία ἀποκαλύπτεται ὅταν φτάνουμε στό Τοτέμ, δηλαδή στόν Γ.Π. Σαββίδη. Καί τί δέν ἔχει νά πεῖ ἡ κ. Ρορ μπροστά στό ἱερό τέρας τῆς φιλολογίας: ὅτι τό «καταγγέλλω» καί τό «ἐγκαλῶ», ἐννοώντας ὅτι δέν πρέπει κανεῖς νά θίγει τά ἅγια τῶν ἁγίων. Μπροστά στό Τοτέμ πρέπει νά δηλώνουν ὅλοι ὑποταγή καί σεβασμό εἰς τόν αἰῶνα τόν ἅπαντα. Ἐκεῖ ὅμως πού ἡ κ. Ρορ ἀπογειώνεται εἶναι ὅταν βρῖσκει τήν ἀληθινή αἰτία ὄλων τῶν κακῶν. Μέ μιά πραγματική καταβύθιση σέ κείμενα, προσωπικότητες καί στάσεις ζωῆς θεωρεῖ ὅτι διαπράττω «πατροκτονία» ἐναντι τοῦ Σαββίδη, διότι πάσχω ἀπό τήν, κατά Harold Bloom, «ἀγωνία τῆς ἐπίδρασης». Δέν μπορῶ παρά νά χαρῶ πού ἡ κ. Ρορ προσέφυγε στόν Harold Bloom, τόν ὁποῖο πρῶτος ἐγώ γνώρισα στό ἑλληνικό κοινό τό 1988 μέ τή μετάφραση τοῦ βιβλίου Ἡ ἀγωνία τῆς ἐπίδρασης, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως ἀναρωτιέμαι: Πῶς τῆς ἦρθε νά καταφύγει σέ ἕναν τόσο σαθρό καί ξεκούδουνο συσχετισμό. Δέν εἶναι κακό νά θέλει κανεῖς νά πρωτοτυπήσει, πρέπει ὅμως νά προσέχει τήν παγίδα πού λέγεται «γκάφα». Γιά νά ὑπάρξει πατροκτονία εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρξει, σέ συμβολικό ἐπίπεδο, σχέση πατέρα-γιοῦ. Μᾶλλον ἡ κ. Ρορ θά ὄνειρευτήκε κάτι καί τό πῆρε γιά ἀλήθεια. Πιο μακριά καί πιο ἔκκεντρα δέν θά μπορούσε νά στοχεύσει.

Ἄς μὴν τήν πληγώσουμε ὅμως καί ἄς μεταφερθοῦμε σέ ἕνα ταπεινό ἐρώτημα: Τί δουλειά ἔχουν οἱ ἀγωνίες καί οἱ πατροκτονίες, ὅταν κρίνουμε μιά καινούργια φιλολογική ἐκδοση ἑνός ποιητῆ; Δέν μιλάμε γιά λογοτεχνία, ὅπως ὄνειρευεται ἡ κ. Ρορ. Μιλάμε γιά καινούργια ἐκδοση τοῦ Καβάφη, τόν ὁποῖο προφανῶς ἔχει καπαρώσει γιά τήν αἰωνιότητα ὁ Σαββίδης, μέ τή δική τῆς

μεσολάβηση. Έπομένως τὰ πράγματα εἶναι ἀπλά: Ἡ κ. Ρορ θέλει νά πεί ὅτι «κάποιος εἰσβολέας, ὁ ὁποῖος πάσχει ἀπό κάτι σοβαρό, τόλμησε νά ἀμφισβητήσει τό Τοτέμ», στό ὁποῖο ἡ ἴδια, καί οἱ ὑπόλοιποι πιστοί, θυσιάζουν ἀνελλιπῶς καί στοῦ ὁποῖου τήν ἀγαθή προστασία ὀφείλουν ὅ,τι καλό συνέβη στόν φιλολογικό καί πανεπιστημιακό βίο τους. Έπομένως, εἶναι σάν νά ὑποτονθορίζει, «τί γυρεύει ὁ παρείσακτος στόν ἱερό χῶρο τῆς λατρείας μας;». Τήν ἴδια στιγμή βέβαια κλείνει τό μάτι στή στοά τῶν *savidistas* λέγοντας: «Εἶδατε, εἶμαι δική σας, μήν τό ξεχάσετε ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα τῆς ἀνταμοιβῆς».

Πάλι ὁ ἀναγνώστης θά ἐντυπωσιαστεῖ ἢ θά ἔχει ἀπορίες, γιατί ἡ κ. Ρορ δέν φρόντισε νά τόν πληροφορήσει τί γράφει ὁ Ἐξαποδός γιά τόν Σαββίδη στήν εἰσαγωγή του. Ἔσ δούμε λοιπόν ἐδῶ ἐνδεικτικά:

«Ὁ Γ.Π. Σαββίδης δέν θά ἐκπονήσει κάποιο συνθετικό ἔργο γιά τήν ποίηση τοῦ Καβάφη, ὑπό τήν ἔννοια μιᾶς συγκροτημένης καί μεθοδικῆς ἐρμηνευτικῆς πρότασης, θά ἐπιμεληθεῖ ὅμως τῆ δημοφιλή χρηστική ἐκδοσθε τοῦ καβαφικοῦ “κανόνα”, θά φροντίσει νά ἐκδοθοῦν πάμπολλα ἀδημοσίευτα κείμενα τοῦ ποιητῆ καί ἄλλο συναφές ὕλικό, θά μελετήσει ἐξονυχιστικά τίς “καβαφικές ἐκδόσεις”, ἐνῶ θά πλαισιώσει τήν ἐκδοτική του δραστηριότητα καί τίς προσπάθειες διεθνούς διάδοσης τοῦ καβαφικοῦ ἔργου μέ πολλά ἄρθρα καί μελέτες, καθῶς καί συμμετοχή σέ μεταφραστικά ἐγχειρήματα. Παράλληλα θά χρησιμοποιήσει συνεργάτες γιά τήν καλύτερη ἀξιοποίηση τοῦ ἀρχείου ἀλλά καί γιά τήν τροφοδότηση μιᾶς διαρκοῦς δραστηριότητας καί δημοσιότητας γύρω ἀπό αὐτό. Θά ἦταν ἐπομένως ἀδικο νά ὑποτιμηθεῖ ἡ συνεισφορά τοῦ Σαββίδη τόσο στή διάσωση καί τήν ἀνάδειξη τοῦ ἀρχείου ὅσο καί στή γενικότερη τόνωση τῶν καβαφικῶν σπουδῶν» (Εἰσαγωγή, σσ. 137-138).

Αὐτό ὀνομάζεται ἀπό τήν κ. Ρορ «πατροκτονία».⁹ Ἄπορῶ τί θά ἔγραφε ἄν, ἀντί αὐτῆς τῆς μετριοπαθοῦς προσέγγισης, χρησιμοποιοῦσα ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ἀποδεικνύουν τίς ἀδυναμίες καί τὰ προβλήματα τῶν ἐκδόσεων

9. «Ἡ ἐπιχειρούμενη πατροκτονία τοῦ Γ.Π. Σαββίδη, τοῦ κύκλου του, τῶν φιλολογικῶν ἀρχῶν τους, πού ἐντατικά ἐπιχειρεῖται [ἀπό τόν Δ.] μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ, ἄρα, ὄχι μόνο μέ ὄρους ψυχαναλυτικούς ἢ ὄρους ἀλλαγῆς ἐπιστημονικοῦ παραδείγματος, ἀλλά καί μέ ὄρους μάρκετινγκ» (σ. 70). Τέτοια ψυχαναλυτική δεινότητα εἶναι κρίμα νά πάει χαμένη. Ἡ κ. Ρορ πρέπει νά ἀξιοποιήσει τό ταλέντο της γενικότερα. Ἔχω ὅμως μιᾶ ἀπορία: Πῶς κατάφερα νά «πατροκτονίσω» τόσο πολλούς (τόν Σαββίδη, τόν κύκλο του καί τίς φιλολογικές ἀρχές τους) καί μάλιστα «ἐντατικά». Μήπως μέ λυπήθηκε ἡ κ. Ρορ καί ἀντί γιά «κατά συρροήν δολοφόνο» μέ ὀνόμασε ἐπιεικῶς «πατροκτόνο» ἀνυπάρκτου πατρός; Ἴσως ἡ ἀπάντηση γιά ὅλα νά βρίσκεται σέ ἐκεῖνο τό ἄτιμο τό «μάρκετινγκ». Ἐπιτέλους, κατάλαβα κι ἐγώ γιατί ἀσχολήθηκα μέ τόν Καβάφη. Τόσα χρόνια νόμιζα ὅτι τό ἔκανα γιατί μέ ἐνδιέφερε τό ποιητικό του ἔργο. Τί μπορεῖς νά πάθεις, ὅταν ἀπωθεῖς τὰ πραγματικά σου αἰσθήματα! Ἡ κ. Ρορ, ὡς σπουδαία ψυχαναλύτρια, τά ἔβγαλε ὅλα στό φῶς! Αὐτό λέγεται σύγχρονη φιλολογική ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι.

του Σαββίδη. Ἦ ἄν ἤμουν πιό ὀξύς στίς παρατηρήσεις μου. Νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ δικές μου ὀφειλές στόν Σαββίδη εἶναι σαφέστατα διατυπωμένες, ὅταν καί ὅπου πρέπει. Αὐτό ὅμως πού πραγματικά προκαλεῖ ἀλγεινή ἐντύπωση εἶναι ἡ δυσανεξία τῆς κ. Ρορ καί τοῦ κύκλου τῆς στήν πιό στοιχειώδη κριτική τοῦ Τοτέμ. Εἶναι φανερό ὅτι θά ἦταν περιχαρεῖς ἄν μπορούσαν νά ἐπιβάλουν σταλινιστί τό «ἀπαγορεύεται». Ἄναρωτιέται κανεῖς: Σουνιστᾶ ἀπόρριψη τοῦ Σαββίδη, ἢ μή ἀναγνώριση τῆς φιλολογικῆς ἐργασίας του, ἢ μετρημένη κριτική τοῦ ἔργου του; Θά ἔλεγα ὅτι μάλλον ἡ φήμη του ἐνισχύεται ἀπό τήν κριτική ματιά, πού ἀναζητᾶ μιᾶ ἱστορική προοπτική νά τόν κατανόησει, παρά ἀπό τίς φοφοδεῖς ἐπαναλήψεις καί τίς ὑποκριτικές ἐκδηλώσεις λατρείας. Κριτική τοῦ Σαββίδη δέν σημαίνει ἀποκαθίλωσή του, σημαίνει ὅτι ἀσχολεῖσαι σοβαρά μαζί του, γιατί τόν θεωρεῖς σημαντικό. Ἡ κ. Ρορ ὅμως δέν ἔχει πρόβλημα μέ ὅλα αὐτά, τό πρόβλημά της εἶναι νά ἀποδείξει ὅτι μπορεῖ νά φέρει εἰς πέρας μιᾶ διατεταγμένη ὑπηρεσία καί ἔτσι νά κυρώσει τά διαπιστευτήριά της γιά τήν ἀποδοχή της στούς «δόκιμους» τοῦ κύκλου τῶν savvidistas.

11.

Ὅσα γράφει ἡ κ. Ρορ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό λατρευτική φλυαρία κάτω ἀπό τήν ἀκτινοβολία τοῦ Τοτέμ. Θεωρεῖ γιά παράδειγμα «μειζονες νεωτερισμούς» τῆς ἐκδοσῆς μου τῆ χρονολογική κατάταξη τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη (κάτι αὐτονόητο στήν παγκόσμια βιβλιογραφία, ὅταν μάλιστα δέν γνωρίζουμε τήν τελευταία βούληση τοῦ ποιητῆ) καί τήν ἀντικατάσταση τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἀνέκδοτα» ἀπό τόν πιό εὐρύ καί σαφή «ἀδημοσίευτα». Δέν φοβάται μήπως αὐτά πού λέει θεωρηθοῦν κακόγουστα ἀνέκδοτα, ἀντίθετα θεωρεῖ τό ζήτημα τεράστιας σημασίας γιά τό καβαφικό ἔργο. Πόσο δύσκολο εἶναι νά κατανοήσει ὅτι, σήμερα, ὁ μόνος λογικός ὅρος γιά ποιήματα καί κείμενα πού δέν δημοσίευσε ὁ Καβάφης εἶναι «ἀδημοσίευτα», ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι τοῖχος πού ξύνονται οἱ φιλολογικοί ψειρολόγοι; Πόσο δύσκολο εἶναι νά κατανοήσει ὅτι, ἀπό τή στιγμή πού ὁ Καβάφης δέν ἐξέδωσε ποτέ τά ποιήματα του σέ βιβλίο, ὑπάρχουν μόνο δύο δυνατότητες: ἢ νά ἀναπαραγάγει κανεῖς, στίς σημερινές συνθήκες, τόν τρόπο διανομῆς φυλλαδίων καί συλλογῶν, ὅπως τό ἔκανε ὁ Καβάφης στήν ἐποχή του (ἐγχείρημα πού εἶναι πλέον ἄνευ νοήματος), ἢ νά ἐκδώσει χρονολογικά τά ποιήματα καί νά προσφέρει στόν σημερινό ἀναγνώστη τήν προοπτική τοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντα. Ἐπέλεξα τό τελευταῖο καί ἐπιμένω σέ αὐτό.

Ἐνα ἀπό τά πιό διασκεδαστικά σημεῖα τοῦ κειμένου τῆς κ. Ρορ ἐντοπίζεται στή σύνδεση τῆς θεωρίας γιά τό ρομαντικό ἀπόσπασμα μέ τήν ἔννοια «ἄτελλῆ» τῆς Lavagnini καί «ἡμιτελῆ» τοῦ Σαββίδη γιά τά καβαφικά ποιήματα. Ἡ ἐρίτιμος, θέλοντας νά πρωτοτυπήσει, συμπλέκει ἄτσαλα τόν φιλολογικό

ἐμπειρισμό τοῦ Σαββίδη καί τῶν μαθητῶν του μέ τή φιλοσοφημένη ποιητική τῶν ρομαντικῶν γιά τό ἀπόσπασμα. Ἐκεῖ πού ὑπάρχει τεράστιο χάσμα, αὐτή στήνει ἀνύπαρκτα γεφύρια. Στήν ἴδια γραμμή κριτικῆς τυφλότητας ἐγκρίνει τήν ἐξωφρενική πρόθεση τοῦ Σαββίδη νά ἐντάξει τίς μεταφράσεις τοῦ Καβάφη στά πρωτότυπα ἔργα του. Ἄκόμη καί σέ μιά τέτοια ἐπίδειξη ἀφόρητου ἀκχιτισμοῦ ἡ κ. Ρορ ἐνδίδει προθύμως. Ὑπάρχουν καί ἄλλες θαυμαστικές διαχύσεις (οἱ ἐκδόσεις τοῦ Σαββίδη εἶναι «ἐμπεριστατωμένες» (σ. 65), ἡ διδακτορική του διατριβή «καταστατική» (σ. 67) κλπ. κλπ.). Ἄκόμη καί ἡ ἀπαξιωμένη θέση τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ ὅτι ὁ Καβάφης δέν γράφει ὡς ὁμοφυλόφιλος, ἀλλά ὡς ἐμμανῆς τῆς χειροπρακτικῆς αὐτεπάρκειας, θεωρεῖται ἀπό τήν κ. Ρορ «μνημειώδης» (σ. 66).

Μόνο στό τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀνεμομαζώματος ἡ κ. Ρορ ἀποκαλύπτει τίς πραγματικές της προθέσεις. Ἀφοῦ ταλαιπώρησε τόν ἀναγνώστη μέ κοινοτοπίες, μέ ἄσκοπες περιηγήσεις σέ φιλολογικές παιδιές, μέ κακοχωνεμένη καβαφολογία καί μέ μπόλικη βιβλιογραφική μαλαστούπα, φτάνει στόν πραγματικό προορισμό της: «Φιλόδοξη προσπάθεια, φτωχή πραγμάτευση. Ὁ τόμος τοῦ Δημήτρη Δημηρούλη: Κ.Π. Καβάφης, Τά Ποιήματα [...] εἶναι προορισμένος νά γίνει ἐμπορική ἐπιτυχία, χάρη στόν προσεκτικό σχεδιασμό τῶν ὑλικῶν πλευρῶν τῆς ἐκδοσης (προσωπογραφία ἐξωφύλλου, ἕνας τόμος σέ φιλική τιμή, μέ ὅλο σχεδόν τό ὑλικό, μέ ἐκτενῆ εἰσαγωγή, μέ ἄνετη στοιχειοθεσία καί μεγάλα περιθώρια). Καί καθῶς θά ταξιδεύει στό χρόνο καί στίς ἀγκαλιές τῶν ἀναγνωστῶν θά ἐδραϊώνει τίς καινούργιες προτάσεις καί τά λάθη πού ἐπισημάνσαμε, σταδιακά ἀντικαθιστώντας τόν Καβάφη πού γνωρίσαμε, μέ τόν πίο πόπ, πίο μαζικό, πίο «εὐπώλητο» Καβάφη τῶν ἐτῶν πού ἀκολουθοῦν» (σ. 70). Στό τελικό συμπέρασμα βρίσκεται ὅλο τό ψητό. Σέ ἀπλά ἑλληνικά: Ἡ ἐκδοση τοῦ Δημηρούλη εἶναι μιά ἐκδοση μέ λάθη καί φτωχή πραγμάτευση, δυστυχῶς θά γίνει ἐμπορική ἐπιτυχία, γιατί ἔχει προσιτή τιμή καί εἶναι καλοσχεδιασμένη (π.χ. φωτογραφία ἐξωφύλλου!), ἐπιπλέον θά κάνει μεγάλο κακό, γιατί ὑπάρχει πιθανότητα νά ἀντικαταστήσει τόν Καβάφη τοῦ Τοτέμ-Σαββίδη μέ κάτι εὐτελές, δηλαδή «εὐπώλητο», «πιό μαζικό»: τελικά σᾶς «πουλάει» ἕναν Πόπ Καβάφη ἔναντι τοῦ σοβαροῦ Καβάφη τῆς ἀειφόρου ἑλληνικῆς φιλολογίας ὑπό τή σκέπη τοῦ Μεγάλου Δασκάλου καί ὑπό τήν ἐπίβλεψη τῶν πιστῶν του μαθητῶν.

Τό ἀτόπημα τῆς κ. Ρορ εἶναι κωμικό. Δέν γνωρίζω ἂν ἔγινε ἀπό ἐπιπολαιότητα ἢ ἀπό ὑπερβολική αὐτοπεποίθηση. Σέ κάθε περίπτωση εἶναι χαμηλοῦ ἐπιπέδου. Ἀπαίτησε ἐπίσης δυσθεώρητο θράσος, ἰδιαίτερα ὅταν παριστάνεις τόν θεματοφύλακα τῆς παράδοσης καί τόν ὑπερασπιστή τῆς σοβαρῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Δέν ξέρω ἂν ὁ δικός μου Καβάφης εἶναι πόπ, ρόκ, χιπ-χόπ ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο. Δέν ἀνήκουν κόν στό λεξιλόγιό μου τέτοιοι χαζοχα-

ρούμενοι χαρακτηρισμοί, όταν ασχολούμαι με ζητήματα της σκέψης και της γραφής. Αυτά τα γνωρίζει ή κ. Ρορ και οι όμοτράπεζοί της. Ής τή φροντίσσουν τό Τμήμα της και τό Πανεπιστήμιό της. Θά έχουν πολλά νά κερδίσουν από τέτοιο ξεδιάντροπο μάρκετινγκ. Ή κ. Ρορ μπορεί νά γίνει μιά πολύ καλή suivante de comédie.

ΣΚΗΝΗ ΕΒΔΟΜΗ

12.

Σκέφτομαι ότι οί περιπτώσεις του κ. Ηunc και της κ. Ρορ δέν είναι σπάνιες στην έλληνική σκηνή. Δέν είναι λίγοι οί συγγραφείς, οί διανοούμενοι και οί επιστήμονες πού μοιάζουν νά σκέφτονται και νά γράφουν μέ βοηθητικές ρόδες, σάν μικρά παιδιά πού ακόμη μαθαίνουν ποδήλατο. Θά μπορούσε κανείς νά προσθέσει και διάφορα εύφάνταστα tags: φιλολογικός άκτιβισμός – φονταμενταλισμός της παραπλάνησης – έμπαθής οίηση – σαδομαζοχισμός της λαθοθηρίας και άλλα τέτοια συμπαθητικά.

Ήν προσεγγίζεις τήν έργασία κάποιου άπροκατάληπτα, θά φανεί στον τρόπο γραφής και στό ήθος του λόγου. Ήν τήν προσεγγίζεις προκατειλημμένα, έχοντας αποφασίσει εκ των προτέρων νά έπιτεθείς, πριν ακόμη τή διαβάσεις, τότε τό τί θά πείς και τί θές νά άποδείξεις είναι άνευ σημασίας. Όλα έχουν ήδη δρομολογηθεί. Οί τροπισμοί της γραφής φανερώνουν τήν πηγή της προκατάληψης. Όταν ή κρίση ξεκινά μέ αυτόν τον τρόπο, τότε πάντα θά βρει κάτι άρνητικό νά πεί, πάντα θά γενικεύει έπιμέρους άδυναμίες για νά ύπονομεύσει τό όλον. Έννοείται, επίσης, ότι θά τονίσει έπίμονα τά «λάθη», έτσι ώστε νά πείσει τους άναγνώστες για τό πόσο άναξιόπιστος είναι ό κρινόμενος. Εύκολη δουλειά, άρκει, όπως είπαμε, νά διαβάσεις μέ τό μάτι προσηλωμένο στην ανακάλυψη λαθών. Άγνοώντας όλα τά άλλα, άφοϋ, και στό πιό φροντισμένο έργο, κάτι θά βρεις νά καταδικάσεις, χρησιμοποιώντας το ως παράδειγμα για νά άπορρίψεις τό σύνολο. Αυτή ή μορφή κριτικής είναι παθογενής, δέν έχει καμιά σχέση μέ τήν τέχνη του λόγου και τήν έπιστημονική σκέψη, άπλως χρησιμοποιείται ως όχημα για θυμική εκτόνωση και θεσμική άποδοχή ή άνάδειξη. Ή μέθοδος πού χρησιμοποιεί είναι άπλή και, δυστυχώς, συχνά, πειστική στους άδαείς: μετατρέπει τό βουνό σε βότσαλο και κάνει τό χαλίκι Παρθενώνα.

Άπό άλλη προοπτική. Πολλές συμπεριφορές στό χώρο αυτό εξηγούνται μέ τέσσερις λέξεις: τιμάρια, μονοπώλια, κληροδοτήματα, προικωά. Τό τετραμερές αυτό σχήμα συγκροτεί τό πλέγμα της έξουσίας πού ακολουθεί συγκεκριμένες τακτικές, γνωστές σε κοινωνίες έπαρχιακές, κλειστές και φεουδαρ-

χικές, για τήν ἐμπέδωση τῆς ἰσχύος τους. Δέν περιορίζονται φυσικά σέ αὐτές, ἀπλῶς ὁ συγχρωτισμός πού προκαλεῖ ὁ «στενός κύκλος» γίνεται αἰμομεικτικός καί ἀλλοπρόσαλλος. Χωρίς καμιά προκάλυψη, χωρίς καμιά δικαιολογία, ἀποκλείουν, περιθωριοποιοῦν, στοχοποιοῦν, ὑπονομεύουν καί χρησιμοποιοῦν τό χώρο (θέσεις, προγράμματα, συναλλαγές, ἀνταλλαγές, χρήματα, κριτικές, βιβλιοκρισίες) γιά ἰδιωτική συναλλαγή.

Quiz: Ἐντοπίστε τά πρόσωπα πού ταιριάζουν στήν περιγραφή· ὁ κ. Hunc καί ἡ κ. Pop ἐξαιροῦνται· ἀφοῦ εἶναι ἤδη ἐκεῖ.

13.

«Μέ τή μικρότητα κάνουμε ἀθλιότητες» λέει ὁ Hugo. Σταματῶ ἐδῶ, ἀφιερώνοντας τή φράση στούς συμπαθεῖς ἥρωες αὐτοῦ τοῦ κωμικοῦ παστίς, τόν κ. Hunc, τήν κ. Pop (... καί στά ὑπόλοιπα τῶν savvidistas).

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΡΟΥΛΗΣ

Μιχάλης Κατσαρός, ὁ σκοτεινός συνωμότης τῆς Ποίησης*

Ἡ ἀναδίφηση τοῦ ἀρχείου τοῦ Μιχάλη Κατσαροῦ ἀπό τόν ἼΑρη Μαραγκόπουλο, σέ συνεργασία μέ τόν γιό τοῦ ποιητῆ, Στάθη Κατσαρό, μέ σεβασμό, ὑπευθυνότητα, φαντασία καί γνώση, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν κυκλοφορία ἑνός καλαίσθητου τόμου ἀπό τίς Ἐκδόσεις Τόπος, σέ ἐπιμέλεια τοῦ ἴδιου τοῦ Μαραγκόπουλου, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει καί ἕναν πυκνότατο πρόλογο. Ἀντιστοίχως, στό τέλος τοῦ τόμου, ὁ Στάθης Κατσαρός ὑπογράφει ἕνα ὀλοκληρωμένο καί συγκινητικό βιογραφικό γιά τόν ποιητή. Πρόκειται γιά μιὰ σπουδαία ἐργασία, ἡ ὁποία ἐδραιώνει τή θέση τοῦ Κατσαροῦ στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Στόν ἐν λόγω τόμο, λοιπόν, μέ τόν τίτλο *Μεῖζονα ποιητικά*, παρουσιάζεται στό σύνολό του τό μεῖζον ἔργο τοῦ Κατσαροῦ. Στό πρῶτο μέρος οἱ τρεῖς κορυφαῖες συλλογές του: *Μεσολόγγι*, *Κατά Σαδδουκαίων*, *Ὅροπέδιο*¹ καί στό δεύτερο μέρος ποιήματα ἀνέκδοτα, ἀδημοσίευτα καί ἀθησαύριστα, τά ὁποῖα συγκροτοῦν ἑφτά ποιητικές συλλογές ἀπό περίπου ἕκατό συνολικά ποιήματα, πού μέ τήν πρώτη κιόλας ἀνάγνωση δέν ἀφήνουν ἐπιφυλάξεις ὅτι

* Μιχάλης Κατσαρός, *Μεῖζονα ποιητικά*. Α' μέρος: *Μεσολόγγι* | *Κατά Σαδδουκαίων* | *Ὅροπέδιο*. Β' μέρος: *Ἀνέκδοτα* | *Ἀδημοσίευτα* | *Ἀθησαύριστα*, Ἐκδόσεις Τόπος, Ἀθήνα, 2018.